

MODERNLİKTE YOL AYRIMI: KEMAL TAHİR ve BATI DIŞI TÜRK TOPLUM GERÇEĞİ

Mustafa Kemal ŞAN*
Osman AYDOĞAN**

ÖZET: Edebiyat hem toplumu etkileyen hem de ondan etkilenen bir entelektüel saha olarak estetik yönünün yanında tarihsel ve sosyolojik çalışmalar için bir kaynak alanını da temsil etmektedir. Bu bağlamda Kemal Tahir romanları ve düşünce yazılarıyla edebiyat sahasında ilgi konusu olduğu gibi başta sosyoloji olmak üzere çeşitli disiplinler için zengin bir kaynak niteliği taşımaktadır. Yaşadığı dönemin düşünce atmosferinin dışında eleştirel bir gözle eserlerini kaleme alan Kemal Tahir, Türk modernleşme süreci için elverişli ve özgün bir bakış açısı sunmaktadır. Tahir'in genelde ideolojik kutuplardan değerlendirilen *Notlar'1* ve romanlarında geçen Osmanlılık, yerlilik, yabancılaşma, Batılılaşma ve ATÜT gibi konulardaki düşünceleri bu çalışmada eleştirel ve nesnel bir perspektifle analiz edilerek tüm yönleriyle tartışılacaktır. İdeolojik genellemelere takılmadan Batı merkezli modernleşmenin karşısına Doğu'nun özgünlüğünü koyarak bu alandaki eleştiri kapısını erken tarihlerde aralayan ve bazı noktalarda uçlara sarkabilen Tahir'in düşüncelerinin anlaşılmasındaki en büyük engel onu yücelten veya yeren toptancı bakış açılarıdır. Bu bakımdan çalışmanın son bölümünde Tahir'in düşüncelerinin perdelemesine neden olan toptancı bir anlayışla gerçekleştirilen yüceltici ve yerici eleştirilerin de bir eleştirisi yapılacaktır. İdeolojik kalıpların dışından yapılacak objektif bir Kemal Tahir değerlendirmesi sancılı bir modernleşme süreci yaşayan toplumumuz için önemli ipuçlarını göstermeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Doğu-Batı, Yerellik, Yabancılaşma, ATÜT.

Crossroads At Modernity: Kemal Tahir And The Reality Of Non-Western Societies

ABSTRACT: Literature represents not only an aesthetic aspect but also a source of historical and sociological studies as an intellectual field that influences society and is influenced by it. In this context, Kemal Tahir's novels and essays are of interest not only in the field of literature but also in various disciplines, particularly sociology, as they represent a rich source. Kemal Tahir, who wrote critically about his works outside of the intellectual atmosphere of his time, provides a unique perspective on the Turkish modernization process. This study will analyze and discuss Tahir's ideas on topics such as Ottomanism, locality, alienation, Westernization, and ATUT from a critical and objective perspective. The biggest obstacle to understanding Tahir's ideas, which are generally evaluated from ideological poles, is the wholesale perspectives that either exalt or condemn him. Therefore, in the final section of the study, an analysis of the exalting and condemning critiques that create a veil over Tahir's ideas will be made. An objective evaluation of Kemal Tahir, conducted outside of ideological frameworks, aims to provide important clues for our society experiencing a painful modernization process.

Keywords: Kemal Tahir, East-West, Indigenusness/locality, Estrangement, APS.

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, mksan@sakarya.edu.tr ; ORC ID: 0000-0002-3669-0766

** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, aydogan@sakarya.edu.tr; ORCID: 000-0001-9308-9654

Giriş

Toplumsal değişim ve dönüşümün izinin sürüleceği bir alan olarak edebiyat ve onun formlarından biri olan roman, başta sosyoloji olmak üzere çeşitli disiplinler için ortak bir inceleme sahası sunmaktadır. Batıda modernleşmeyle birlikte siyasal ve ekonomik alanda sağlanan istikrarlı yapının etkisiyle doğan roman estetik bir edebi form olarak toplumsal süreçlerle yakından ilişkili olmuştur. Kendisini diğer edebi türlerden ayıran özelliği ise gündelik olanla ilgilenmesinin yanında sosyal olguları da içinde fazlasıyla barındırmasıdır. Bu nedenle toplumsal değişim ve dönüşümü açıklamada birer kaynak vazifesi gören romanlar özellikle modernleşme sürecinden geçmiş/geçen toplumlarda sosyolojinin ilgi alanına girmiştir.¹ 1870'lerde Batıdan yansımasıyla başlatılan Osmanlı-Türk romanı, başlangıcından itibaren modernleşme, Batılılaşma gibi olgularla yakından ilgilenmiştir. Türkiye'de hem edebiyat hem de sosyoloji araştırmacıları için Kemal Tahir'in romanları ve *Notlar*'ı toplumsal açıdan zengin bir veri malzemesi sunmaktadır. Kemal Tahir romancı kimliğinin yanında bir düşünür olarak Tanzimat'tan sonra yoğunlaşan modernleşme/Batılılaşma problematiği üzerine kendine özgü düşünceleriyle karşımıza çıkmaktadır. Düşüncelerinin temel sorunu olan modernleşme/Batılılaşmanın çıkış noktasının eksikliğini ve yanlışlıklarını romanlarında ve düşünce yazılarında ele almaktadır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde yaşanan değişim, dönüşüm ve kopuşları kendine özgü fikirleri ve tasavvurlarıyla ele alarak genel kategorilerin dışında yer alan Kemal Tahir, Türk düşünce ve kültür hayatında çok önemli bir konuma sahiptir. Tahir, Osmanlı'yı ve onun toplum yapısını iyice irdelemeden günümüzün anlaşılamayacağını savunan görüşleriyle 'Osmanlıcı' olarak nitelense de eserlerinde sosyalist ve Marksist fikirlerinin de yansımalarına ve bunları aşma çabalarına sıkça rastlamaktayız. Romanlara işlevsel bir yön yükleyen Tahir, romanda gerçekliği benimseyerek içindeki karakterler aracılığıyla toplumun ileride karşılaşması olası durumlarda nasıl davranabileceğini kestirebilmesine dair zemin teşkil ettiğini savunmuştur. Bu düşüncesine uygun olarak da Türk milletinin kendi gerçekliği ve idrakinin peşinde koşan bir yazar olmuştur. Toplumsal gerçekçi bir düşünce etrafında yazdığı romanları özgün düşüncelerin iyi bir örneğini sunmakla birlikte bazı hususlarda keskin ifadeleri de barındırmaktadır.

Kemal Tahir'in yazılarına ve romanlarına yansıyan, tarihimize ilişkin en önemli düşüncelerinden biri olan Doğu-Batı çatışması, yabancılaşma ve Doğu'nun kendine özgü yapısının Batılı terminolojiyle değerlendirilmesinin yanlışlığı gibi konular özgün bir muhtevayı barındırdığı gibi tartışmalı yönleri de bulunmaktadır. Tahir'in düşüncelerini yayınladığı 1960'lı yıllarda Türkiye'de sol düşüncenin de görece yaygınlık kazandığı yıllardır. Tahir, bu dönemde Cumhuriyet dönemi modernleşme uygulamaları ve dolayısıyla Kemalizm'e, Türk soluna hatta mensubiyet hissettiği sosyalizme yönelttiği eleştirilerle kendine özgü bir konuma yerleşmiştir. *Yol Ayrımı* romanına yansıyan şekliyle Kemal Tahir Batıyla er geç yapılacak bir hesaplaşmanın peşine düşmüştür. Yapı olarak Doğulu gördüğü bir toplumun modernleşme tarihinden değil Batılılaşma tarihinden söz edilebileceğini ifade eden yazarımız Doğu-Batı ayrımından hareketle tarihsel süreçte yaşanan Batılılaşma çabalarının muhtevasını ve yöntemini sorguladığı romanları ve yazıları da düşün çevrelerinde çok tartışma yaratmıştır. Kemal Tahir'e yönelik olumsuz eleştiriler onu genelde Cumhuriyet ve Mustafa Kemal düşmanı olarak ilan ederken, olumlu eleştiriler de refleksif bir tutumla bu

¹ Mustafa Kemal Şan, "Kemal Tahir ve Tarihsel Gerçekliğin İnşası", içinde *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına*, ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003), 174-92.

suçlamalara karşı onun eleştirel bakış açısının atlanarak görüşlerinin anlaşılmasına perde çekmektedir. Kemal Tahir'i yüceltici ya da yerici ideolojik kutuplarda değerlendirmek yerine onun romanlarını ve yazılarını kendi istediği gibi eleştirel değerlendirmesini yapmak toplumsal değişim sürecimizi aydınlatmada işlevsel bir rol oynayacaktır. Tahir'in modernleşme/Batılılaşma konusundaki Doğunun özgüllüğü ve 'Doğulu gerçeklik' vurgusu oldukça erken bir dönemde Batı merkezli tahakküm söylemlerine karşı bir direnişi ifade etmektedir. Bu anlamıyla Kemal Tahir özgün ve öncü tartışmalara kapı aralamıştır. Tahir hakkında ideolojik kutuplardan yapılacak değerlendirmeler onun düşüncelerinin perdelenerek anlaşılmasının önüne geçecektir. Bu çalışmada Kemal Tahir'in romanları ve yazıları üzerinden düşünceleri ve eleştirilerinin analizi yapılarak fikir haritasının sacayaklarını eleştirel bir perspektifle çözümleme denemesi yapılacaktır. İdeolojik kutupların dışından yapılacak böylesine bir değerlendirme, bize modernleşme sancılarını hala yaşamakta olan toplumumuz için önemli ipuçları verecektir.

Modernitenin Bir Destanı Olarak Roman

Edebiyat genel anlamda toplumsal gelişmenin nasıl seyrettiği konusunda bizlere oldukça zengin bir kaynak sunmaktadır. Toplumdan etkilenen aynı zamanda da toplumu etkileyen bir alan olarak edebiyat estetik yönünün yanında çeşitli disiplinlerdeki çalışmalar için bir uğraş alanını temsil etmektedir. Bunların başında sosyoloji gelmektedir. Bu kapsamda edebiyatı ve sosyolojiyi kesiştiren türlerden biri romandır.² Türkiye'de ise bu iki alanın kesişiminde kendini konumlandıran önemli isimlerden biri Kemal Tahir'dir. Bu anlamda Kemal Tahir'i anlayabilmek önemli ölçüde onun romanlarını iyi tahlil edebilmekten geçmektedir. Genel anlamda romanları iyi tahlil edebilmek de onun tarihsel arka planını ve işlevini kavramaktan geçmektedir.

Batı'da romanın doğuşu üzerinde çokça durulan bir konudur. "Edward Said, romanın Batı'nın tarihinde ortaya çıkmış en büyük girişimlerden biri olduğunu söyler."³ Kemal Tahir, büyük toplumsal sorunların ancak romana sığabileceğini belirterek bu büyük girişimi olması mümkün ancak olmayan olayları anlatan kitap ve "(...) derin ekonomik, psikolojik realiteleri ile bu realitelerdeki değişimleri anlatan bir edebi tür" şeklinde tanımlamaktadır.⁴ Bir düzyazı formu olarak romanın burjuvazi, siyasi ve ekonomik istikrar gibi olgularla doğrudan ilişkisi olduğu kanaati yaygındır.⁵ Üzerinde genel kanaat bulunan görüşlerden birisi de romanın şiire nazaran uzun ve derin süreçleri yansıtması bakımından daha toplumsal olduğudur. Bu süreçler yüzyılları kapsamaktadır. Bu anlamda modern hayatın gündelik olması nedeniyle, gündelik olanın toplumsal atmosferindeki değişimleri yansıtabilecek bir araca da ihtiyaç vardır. Roman bu noktada işlevselleşmektedir. Romanın önceki dönem metinlerinden farkı tümelini aksine gündelik ve sıradan olanın peşinde olmasıdır. Roman aynı zamanda 19. yüzyılın önemli bir iktisadi kaynağıdır. Okuma yazma oranlarının ve kentleşmenin giderek arttığı dönemde roman en çok üretilen ve tüketilen ürünlerden biri haline gelmiştir. Aynı zamanda toplumsal bir gerçekliğe de gereksinim duymaktadır. Genel bir tanımlamayla mahremi kamusallaşması sayılabilecek romanın konusunun ve okurunun sıradan insanları içermesi bir anlamda 19. yüzyılı bir roman yüzyılı olarak belirlemiştir.⁶ Yani romanın ve

² Hegel romanı "burjuvazinin modern destanı" olarak tanımlamaktadır (akt. Timur, 2019: 388).

³ Besim Dellaloğlu, *Poetik ve Politik - Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), s.236.

⁴ Kemal Tahir, *Notlar 1: Sanat - Edebiyat* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2016), s.41;101.

⁵ Mustafa Kemal Şan, *Toplumsal Gerçeklik ve Roman* (Ankara: Pruva Yayınları, 2020).

Ayrıca bkz. Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik*.

⁶ Dellaloğlu, *Poetik ve Politik - Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*, s.235-240.

sosyolojinin yükselişi neredeyse aynı yüzyılda gerçekleşmiştir. Ancak sosyolojinin edebiyatla ilişki kurması biraz daha zaman almıştır.

Sosyoloji bilim hüviyetini kazanmaya başladığı tarihlerden itibaren toplumsalı ilgilendiren çeşitli bilimlerle irtibat halinde olmuştur. Edebiyat gecikmeli de olsa sosyolojinin ilişki kurduğu alanlardan birisidir. İki disiplin de tarihsel süreçte ayrı alanlar olarak kalma eğilimi gösterse de aslında birbirlerini besleyici disiplinler olmuştur. Her edebi eserin sosyal bir olgu içermesi bu ilişki biçimini güçlendirmektedir. Edebiyatı insan ve insanlar arasındaki ilişkilerin dil vesilesiyle oluşturulmuş estetik bir görünümü olarak ele aldığımızda toplumsal olanı da yani sosyolojiyi de yakından ilgilendirdiği açıktır. Bu nedenle toplumsal olanı açıklayabilmek adına edebi eserler vazgeçilmez birer kaynak niteliği taşımaktadır.⁷ Romanlar da bu anlamda sadece edebi değil sosyolojik bir muhtevaya sahiptirler. Hatta Dellaloğlu'nun yerinde ifadesiyle "Türkiye'de roman edebiyattan çok sosyolojinin konusudur. Roman da sosyoloji de toplumsal anlamda olanı değil olması gerekeni anlatır. Bu da tipik bir modernleşme sendromudur. (...) Türkiye gibi modernleşme toplumlarında roman sadece temaları itibarıyla değil, ontolojisi itibarıyla de sosyolojiktir."⁸ Roman gücünü biraz da disiplinler arası bir ilgi kaynağı olmasından almaktadır. Şerif Mardin benzer bir yaklaşımla romanların önemli birer sosyolojik kaynak olduğunu belirterek Osmanlı romanının Türk modernleşmesini incelemek adına yeterince incelenmediğini belirtmektedir.⁹ Türk modernleşme tarihinde önemli bir yere sahip olan Gökalp de aynı düşünceyle romana sosyolojik bir vazife yüklemektedir. Ona göre roman "müşahhas bir sosyolojidir; sosyolojinin en derin meselelerini romanlar halletmektedir. (...) Madem ki Türk halkı bugün romandan başka bir şey okumamaktadır, öyleyse bugünün insanına da romancılar mürebbilik yapacaktır. (...) Roman bir taraftan halktan alır, diğer taraftan halka verir."¹⁰ Bu düşüncelerden hareketle şunu söyleyebiliriz: Türkiye'de iyi bir romancı olabilmek toplumun sancılı değişim sürecini iyi tetkik edebilmekten geçmektedir. Bunu başarabilmiş Kemal Tahir'in romanları da Türk modernleşmesi ve toplumsal değişiminin izlerini sürebilmek için sosyolojiye oldukça verimli bir saha sunmaktadır. Zamanla yönünü tamamen Batıya dönmüş bir modernleşme sürecine giren bir toplumda roman da doğal olarak Batıdan birçok unsuru alarak topraklarımıza ulaşmıştır.

Genel anlamda Osmanlı-Türk romanı 1870'lerde Batı'dan özellikle Fransız romanının - roman sözcüğü de dahil olmak üzere- ithaliyle doğmuştur. Ancak ekonomik alandaki ithalcilikten farklı olarak kültürel alanda yapılan ithalcilik yerel kültürlerden birçok unsurla bütünleşerek biçimlenmektedir. Bu bağlamda Osmanlı-Türk romanı da Batı'dan aktarılan unsurlara kültürel geleneğinin 1870'lerde aldığı biçimini ekleyerek doğmuştur.¹¹ Her ne kadar yerel unsurlar yansımış olsa da başlangıçta romana karşı ihtiyatlı bir yaklaşım sergilenmiştir. Batılılaşmanın kültür ikiliği ve değerler açısından bir karmaşaya neden olabileceği endişesi ilk romanlara aşırı bir forma bürünerek yansımıştır. "Özellikle, ideolojik kavgaların yapıldığı çalkantılı devrim öncesi dönemlerde yazarlar, bu değer kargaşası karşısında çarpışan ideolojileri tanımak, sorguya çekmek ve kendi tutumlarını ortaya koymak gereğini duymuşlardır ki, 1950'lere kadar ki Türk romanının sorunsalı da bu nedenle büyük ölçüde batılılaşma hareketine dayanmıştır."¹² İlk dönem romanlarının genel muhtevasını oluşturan Batılılaşma ve toplumsal yaşama yansımaları genellikle sınırlı karakterler üzerinden işlenmiştir. Cumhuriyet sonrasında özellikle devletin resmi politikalarına yön veren

⁷ Şan, "Kemal Tahir ve Tarihsel Gerçekliğin İnşası", s.174;Şan, *Toplumsal Gerçeklik ve Roman*, s.13-15.

⁸ Dellaloğlu, *Poetik ve Politik - Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*, s.239.

⁹ Şerif Mardin, "Türkiye'de Modernleşme", içinde *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), s.35.

¹⁰ Akt. Şan, *Toplumsal Gerçeklik ve Roman*, s.19-20.

¹¹ Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik*, s.16.

¹² Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), s.13.

modernleşme/Batılılaşma olgusu Kemal Tahir'in eserlerine tarihsel ve sosyolojik yönleriyle ilk yazıları ve romanlarından itibaren yansımıştır. Ancak onun eserlerindeki Doğu-Batı ve modernleşme/Batılılaşma meselesine geçmeden önce, Tahir'in ısrarla üzerinde durduğu toplumsal gerçeklik, süreklilik ve bunun romana yansımaları hakkındaki görüşlerini incelemekte fayda vardır. Bu konulardaki görüşleri onun fikri haritasındaki sacayaklarını oturtabilmek adına oldukça önemlidir.

Kemal Tahir Romanlarında Gerçeklik ve Süreklilik

Sanatçılar yaşadığı çağın toplumsal atmosferiyle ilişki içinde eserlerini meydana getirirler. Edebi türler içinde romanın gerçeğini ise insan ve toplum oluşturur. Modernleşmeyle birlikte merkezi konumda yerini alan bireyin ve toplumun aynası roman olmuştur. Her roman yaşadığı döneme bir kayıt düşerek çağına şahitlik etmektedir.¹³ Bir anlamda roman mahrem olanı kamusallaştırarak şahitlik vazifesini yerine getirmektedir. Ancak bu şahitliğin gerçeklikle bağı romancıya göre değişebilmektedir. Kemal Tahir'e göre romancı "insanı olduğu kadar değil, idrak edebildiği kadar yazar."¹⁴ Bu nedenle romancının idrak ve gözlem gücü oldukça önemlidir. Romanın kalıcı olması ve karakterlerinin ölümsüz olabilmesi romancının idrakine bağlı gelişmelerdir. Her edebi eser belli bir politik ve entelektüel duruşu oluşturmaktadır. Kemal Tahir'in de ironik bir şekilde ifade ettiği gibi eğer bir edebi eser hiçbir fikri savunmadığını söylüyorsa ister istemez "öküzden süt çıkarmağa uğraşmalı" fikrini savunacaktır.¹⁵ Kemal Tahir kendi düşüncelerine uygun bir şekilde yakın ve uzak geçmişimize dair romanlar ve yazılar kaleme alarak bunlar aracılığıyla görüşlerini açıklamıştır. Kemal Tahir'in sanatta esas aldığı ana akım da gerçekçiliktir. Ona göre bir roman gerçekçi ise tarihsel bir arka plana sahip olmalıdır.¹⁶ O aynı zamanda romanı toplumsal gerçekliği anlayabilme ve açıklayabilme yolunda önemli bir araç olarak görmektedir. Türk toplumunun büyük dönüşümünü romanlarıyla aktarma ve anlatma amacı gütmüştür. "Tarihçi ve sosyoloğun kendi alanlarında yaptığı şeyi o, roman üzerinden gerçekleştirme isteğindedir."¹⁷ Tahir, araçsal bir rol atfettiği romanı sanatçının silahı olarak görmektedir. Ancak ona göre gerçekçi yazar olanı değiştirmek yerine ışık tutmayı bilendir. Türk romancılarının ise gerçekçiliklerinin yanında Türk ruhunu yansıtmaya zorunluluğu vardır. Aynı zamanda şu üç şeye de şiddetle muhtaç olduğunu belirtir: "Kültüre, sağlam bir dünya görüşüne, bu görüşün ışığında Türkiye'yi ve Türk insanını -Osmanlılıktan bugüne kadar- kendimizce anlamaya, tanımaya..."¹⁸

Gerçekliği ve tarihsel birikimi düşüncelerinin temelini oturtan Tahir, Dostoyevski'den hareketle gerçeğin bir parçasının söylenmesinin gerçek üzerine hiç konuşmamak sayılacağını bu nedenle gerçekliği tamamıyla göstermek gerektiği kanaatindedir. Türk romanının gerçekleri üzerine konuşurken de Anadolu Türk halklarının coğrafya ve toplum şartları açısından gözden geçirilmesi zorunludur ona göre. Eğer gerçek konuşulacaksa orada başka yerlerden kalıp aktarımı olmaz. Ancak başka yerlerden kısmi yararlanarak kendi gerçeklerimizi arayıp bulmakta kolaylıklar sağlayabiliriz. Kalıp aktarmak ise başarı yerine imkânsızlığı getirir. Türkiye Batıya hiç benzemeyen bir toplumdur. Batı tarihinde geçilen aşamalar toplumumuzda yaşanmamıştır. Bu açıdan bakıldığında Türk romanının iç ve biçim bakımından köklü özellikler göstermesi de şarttır. Tahir'e göre nihai olarak kopyacılıktan kurtulmaya ve Batılı örneklerin Türk sanatına doğru aşılması zorunludur.¹⁹ Kemal Tahir'e

¹³ Şan, "Kemal Tahir ve Tarihsel Gerçekliğin İnşası", s.175.

¹⁴ Tahir, *Notlar 1: Sanat - Edebiyat*, s.103.

¹⁵ Şan, *Toplumsal Gerçeklik ve Roman*, s.21.

¹⁶ Şan, "Kemal Tahir ve Tarihsel Gerçekliğin İnşası", s.180

¹⁷ Köksal Alver, *Edebiyat Sosyolojisi* (İstanbul: Hece Yayınları, 2012), s.386.

¹⁸ Tahir, *Notlar 1: Sanat - Edebiyat*, s.54.

¹⁹ Tahir, s.104.

göre romanda gerçekliği yakalayabilmek için tarihsel birikimimizden faydalanmak gerekmektedir. Kendi idrakimiz de ancak bu şekilde gerçekleşebilir. Gerçekliği yakalamak için faydalanılacak birikim aynı zamanda geleceği de kurma işlevi görecektir. Geçmiş ve gelecek arasında süreklilik de ancak o zaman sağlanabilir. Bu anlamda Tahir'in vurguladığı toplumsal gerçeklik ve sürekliliğin yakalanması için onun yazmış olduğu romanları elverişli bir malzeme sunmaktadır.

Klasikler kuşaklar boyunca devamlı okunan yapıtlar olarak tanımlanarak onlar sayesinde kendimizi kurduğumuzu, kendimizi idrak ettiğimizi ve en önemlisi kendimizin farkına vardığımız bilinmektedir.²⁰ Kemal Tahir de klasiklerin gördüğü vazifeye benzer bir şekilde Türk milletinin kendi gerçekliği ve idrakinin peşinde koşan bir yazar olmuştur. Bir anlamda toplumsal hafızanın kendi gerçekliğimizi ortaya koyabilmede ne denli önemli olduğunu romanları ve yazıları aracılığıyla göstermeye ve ifade etmeye çalışmıştır. Onun düşünceleri tarihsel birikimimizle birlikte idrak sürekliliğini sağlamak adına mihenk taşları belirlemeye çalışmaktadır. Ona göre tarihsel birikimin muhafazası bir anlamda otantik kültürle birlikte kendimizin muhafazasıdır. Reddi ise süreklilikte yaşanan kopuşla birlikte toplumsal felce neden olmaktadır. Sürekliliği ortak toplumsal hafızanın varlığı olarak ele alırsak Tahir'in düşünceleri daha iyi anlaşılabilir. Kuşaklar boyu aktarılan toplumsal hafızanın reddi Tahir'e göre Batılılaşmanın hatalarının başında gelmektedir. Tahir'e göre bunun telafisi Türk ruhunu bir ucundan açıp aydınlatarak sürekliliği yakalayabilmekte mümkündür. Ona göre ruha dokunan, düşünceyi ve ahlaki yücelten faziletli romanlar da modern milletlerin epik şiirleri sayılması gerekmektedir. İş bu noktaya geldiğinde kurtuluşun da başlangıcı olacaktır. Bu nedenle roman bağımsız ve özgür yaşayışını sürdürmelidir.²¹ Ancak Tahir'e göre aşırı Batılılaşma istenci toplumsal gerçeklik, idrak ve sürekliliğimizi sekteye uğratmaktadır. Kendi ifadeleriyle: "(...) düşmanların yüzyıllardır uğraştıkları bu "tarihsiz bırakma", "aşağılık duygusu aşılama" olayına, bizler batılılaşmaya karar verdikten bu yana, Osmanlı-Türk devleti aydınları ve bu aydınların da devleti olarak katıldık, bu korkunç katılmayı bilhassa 1923'ten bu yana hiçbir milletin tarihinde hiçbir kişinin veya kişiler topluluğunun göze alamayacağı bir utanmazlık ve acımasızlıkla sürdürdük."²² Kendisi Batılılaşma sürecini iki dönemsel kategoriye ayırarak ikinci sürecin yapaylığını ve Batılı terminolojiyle Doğunun özgüllüğünün açıklanamayacağını hem romanlarında hem de yazılarında sıkça tekrarlamıştır. Bu anlamda Doğu-Batı karşıtlığı onun düşüncesinde merkezi bir yer teşkil etmektedir.

Batı Modernliği Karşısında Batı-Dışı Doğulu Modernlik

Kemal Tahir'in yazılarına ve romanlarına yansıyan, tarihimize ilişkin en önemli düşüncelerinden biri de Doğu-Batı çatışması ve Doğu'nun kendine özgü yapısının Batılı terminolojiyle değerlendirilemeyeceğidir. Tahir'e göre Doğu-Batı sorunu Türk toplumunun merkezi gerilim hattını oluşturmaktadır. Romanlarına ve *Notlar*'ına yansıyan şekilde bu sorunları farklılık, yerlilik ve yerlilikten yoksun ideolojik kalıplar, yanlış modernleşme ve devlet başta olmak üzere Doğunun kurumsal ve toplumsal özgüllüğü kavramlarıyla özetlemek mümkündür. Tahir'in Doğunun özgüllüğü ve modernliğin Batıdan farklı geleneklere sahip toplumlarda farklı şekillerde tezahür edebileceğine yönelik düşünceleriyle Batı merkezli evrensel hakikat iddiasındaki tezlere ve tahakküm kurucu Batılı dikatomilere - ileri-geri, feodal-yarı-feodal- karşı görece erken tarihlerde eleştirel tutum takınması oldukça önemlidir. Onun kültür, uygarlık, modernleşme/Batılılaşma gibi konularda ileri sürdüğü düşünceler genel kalıplarla örtüşmesinin yanında yer yer bu kalıplara sığmayan özgün yönleri de sahiptir. Bu anlamda Batı dışı modernlikler ve modernliğin evrenselliği gibi

²⁰ Dellaloğlu, *Poetik ve Politik - Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*, s.71.

²¹ Tahir, *Notlar 1: Sanat - Edebiyat*, s.101-103.

²² Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992), s.12.

kendisinden sonra da oldukça tartışılan konulara görece erken tarihlerde değinerek eleştirinin kapısını aralamıştır. Üzerinde sıkça durduğu gibi Batı'nın kendi gerçeklerini açığa çıkarmak adına ürettiği terminolojinin Doğu için kullanılması, Batı'nın Doğu'yu sömürme yöntemlerinden biridir. Ayrıca dil, kültür ve algılar üzerinden gerçekleşen bu dolaylı sömürü, doğrudan yapılan ekonomik sömürüden çok daha uzun süre devamlılık arz etmektedir.²³

Kemal Tahir'e göre toplumların modernleşmesi için illa kendi tarihini inkâr etmesi, onu kötüleyerek ondan kopmaya çabalaması gerekli değildir. Çünkü ona göre bilim ve kültür insanlığın 'baba mirasıdır'. Bu ortak mirastan payını alabilmek içinse sadece onu kullanabilme ve yararlı kılma gücünü ispatlamak kâfidir: "(...) teknik elde etmekle uygarlığa girmek arasında hiçbir ilinti yoktur. Teknik uygarlıklara bağlı değildir."²⁴ Bu anlamda Batıdan görülenlerin olduğu gibi ithaline karşıdır ve alınsa dahi bize uymayacağını belirtir. Bir ülkenin ölçülerinin kendinden başkasına uymayacağını belirterek elbise siparişinde ölçü verirken, sistem devşirdiğimizde toplumsal ölçülerimizi neden unuttuğumuzu sorgular. Ancak burada altı çizilmesi gereken nokta şudur: Kemal Tahir, Batıya karşı kapıların tamamen kapanmasını da savunmaz. Ona göre Batıdan elbette alınacaklar vardır. Ancak alınacak şeyin toplumsal yapıya ne denli uyduğunu ve alınan şeyin ne kadarının aksayacağını tespit edip kendimize uygun hale dönüştürerek alınması gerektiği kanaatindedir. Batılılaşmanın bizde tam tersi bir süreçle bilmediklerimizi alarak fikri zenginleşmeyi sağlayacağı yerde kendi milli bilgimizin inkârıyla uygulanmak istediğini çeşitli romanlarında ve yazılarında vurgulayan Kemal Tahir, radikal Batılılaşma çabalarını şiddetle eleştirmekte ve toplumu çifte gerçeklikli bir hale getirdiğini belirtmektedir. Ona göre ikili gerçekliğe sebep olan tarihsel birikimin inkârı toplumu gün geçtikçe daha kötü noktalara taşımaktadır.²⁵

Kemal Tahir'e göre ancak toplumların tarihsel birikimi ile kurulacak gelecek müspet bir nitelik taşır. Hâlbuki özellikle Cumhuriyet dönemi ile radikal bir hal alan Batılılaşma bu birikimi yok sayarak aşağılamıştır. "Yüzyıllar boyu yaşanmış bir tarihten silkinip kurtulmak mümkün değildir. Yüzyıllar boyu yaşanmış bir tarihi inkâr etmek de hiçbir toplumun, hele kişilerin harcı değildir. Yüzyıllar boyu yaşadığı tarihin kişiler üzerindeki etkisini benliğinden çıkarıp atmak, hatta etkilerini gevşetmek, hatta şuurun aracılığıyla uzun boylu kontrol altında tutmak mümkün değildir."²⁶ Bu noktada uzun yıllardır devam eden modernleşme/Batılılaşma çabalarına rağmen bunların toplumsal karşılığı olmamış, 'ruh' ve 'cevher' olarak söz ettiği otantik kimliği değiştirememiştir. Ona göre iki yüz seneden beri Batılılaşma isteğinden dolayı bocalamaktayız ve "Batılılaşmanın neresinde miyiz? Salhanesi kapısında..." diyerek çabaların beyhudeliğini ifade etmektedir. Ayrıca gelinen noktada herkesin kendi alanında her çeşit Batılılaşma ile hesaplaşması gerektiğini vurgular. Çünkü ona göre Batılılaşma karşısında Anadolu Türk Halklarının uzun yıllar direnmesinin altında yatan bir anlam vardır.²⁷

Tahir Batılılaşma konusunda kendi okumaları ekseninde vardığı hesaplaşmaya göre tarihimizde Batılılaşma iki şekilde yaşanmıştır. İlkinde Batı'dan kendi resmi ideolojisine uygun şekilde asker ve yönetici devşirerek potansiyelden yararlanıldığı devre, ikincisi ise Batı devşirmeciliğine düştüğümüz, yıkılma döneminin Batılılaşmacılığıdır. İkinci dönem Batılılaşması Osmanlı için de kıyameti temsil etmektedir ve yaşayabilmek adına ölüm fermanının imzalanmasıdır. Tahir kendi cümleleriyle ikinci dönemi "Batıdan dayak yiyerek, batıdaki topraklarını bırakırken kendisinden devşirmeler yetiştirerek bunların ihanetine

²³ Muhammed Hüküm, *Şair - Sosyolog Kemal Tahir: Sosyolojik Bir Bakışla Kemal Tahir Romanları* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2017), s.47.

²⁴ Kemal Tahir, *Notlar 11: Batılılaşma* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992), s.232.

²⁵ Tahir.

²⁶ Tahir, s.137.

²⁷ Tahir, s.107.

devleti açık tutmak Batılılaşması”²⁸ şeklinde özetlemektedir. Kemal Tahir’e göre Doğu ve Batı tarihsel bir süreç ve birikim işidir. Bunları kategorik olarak değerlendirmek yanlıştır. Nitekim Doğulu bir insan Hristiyan da olsa komünist de olsa Doğulu olmaktan çıkamaz. Çıkanlar Batılı değil kozmopolit olur. Aynı şekilde bir Batılı ne kadar çabalarsa çabalasın Doğulu olamaz.²⁹ Tahir’e göre bu farkın temel nedenlerinden birisi Batının başından beri sınıflı bir toplum yapısına sahip olmasıdır. Batıda bireysellik ön plandadır. Doğuda ise birey kişiliğini geliştirmeden önce toplumun bir parçası haline gelir. Bu özellik Doğulu bireyin Batılılaşmasının önüne geçmektedir.³⁰ Bu anlamda Doğulu toplumların Batılılaşmaya yönelmesiyle birlikte bütün özgüllüğünün yitirmeye yüz tutacağını belirtmektedir. Doğulu toplumların Batıya yönelmesi her şeyden önce kendi tarihsellikleriyle çelişkiye düşmesi anlamına gelmektedir.³¹ Osmanlı ve Cumhuriyet Batılılaşması olarak dönemsel ayırım yapan Tahir’e göre ikinci Batılılaşma evresi, düpedüz bir intihar girişimi niteliğindedir. Zira Osmanlı aydınları ve politikacılarının geleneksel kimlik ve ahlaki değerlerini korumaya daha istekli ve Batılılaşmayı sadece teknikle sınırlandırdıklarını belirterek Cumhuriyet Batılılaşmasını kökü dışarıda, gerici ve ölüme yaklaşıtırcı adımlar olarak ele almaktadır.³²

Tahir’in sert eleştirileri Cumhuriyet dönemiyle başlayan radikal Batılılaşma/modernleşme konusunda zirvesini bulmuştur. Özellikle bu dönemden sonra Batılılaşma ve modernleşme çabalarının yapaylığının arttığını sürekli vurgulamaktadır. Ona göre toplumumuzun Batılı terminoloji, şablon ve kalıp düşüncelerle açıklanmaya çalışılması yapaylık oluşturmaktadır. “Eserlerinde yansıttığı Anadolu insanının Batıdan farklı oluşu”³³ bu düşüncesinin en önemli yansımalarından biridir. Özellikle Cumhuriyet sonrasında, kurucu elit tarafından radikal bir şekilde uygulanan modernleşme uygulamalarını eleştiren Kemal Tahir “gelişmelere çelme atan bir gerici” olarak eleştirilmenin yanında söylenemeyeni açık ve cesurca ifade etmesi bakımından da takdir edilmiştir.³⁴ Tahir’e göre yeni kurulan ulus devlet, Osmanlı Devleti’nin bir devamı niteliğindedir. Tanzimat ve Meşrutiyet ilanları gibi Cumhuriyet de tepeden tabana doğru gerçekleştirilmiş ve toplumun talep ve desteği yeni rejime yansıtılamamıştır. Osmanlı’da halk ve devlet arasında oluşan uçurum, kurulan ulus devlette de ideolojik ve laik uygulamalar nedeniyle derinleşerek devralınmıştır. Türkiye’yi temelde batılı toplumlar gibi sınıfsal ayrımların ve çatışmaların olmadığı temel varsayımıyla ele alan Tahir, saltanatın ve hilafetin ilgası ile başlayıp Atatürk devrimleriyle devam eden sürecin Osmanlı dönemi batılılaşma çabalarının bir uzantısı olarak görmektedir. Jakoben nitelikteki tüm bu uygulamaların Batılı devletlerin istekleri ve etkisi altında gerçekleştiğini belirten Tahir, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu’na varıncaya kadar Batıdan direkt olarak alınıp tercüme yoluyla yapılan değişikliklerin dış güçlerin etkisinin aşikarlığını vurgulamaktadır. *Kurt Kanunu* isimli romanında şunları yazmaktadır: “(...) Hani ‘dış etkiler Anadolu zaferinden sonra biraz önlenemez mi?’ demiştin. Hayır... Bizim düştüğümüz yanlışların hepsine bunlar da birer birer düşecekler. Her birine gerçek kurtuluş çaresi diye sarılıp ötekine geçerek. Hepsinin vaktiyle daha rahat şartlar altında denendiğini gözüne almadan.”³⁵

Kemal Tahir’in romanları dışında *Notlar*’ında da sık sık Cumhuriyet dönemi Batılılaşma çabasının eleştirisi göze çarpmaktadır. Halifeliğin ilgası konusundaki düşüncelerinde bu

²⁸ Tahir, s.109.

²⁹ Tahir, s.15

³⁰ Tahir, s.42.

³¹ Tahir, s.154.

³² Tahir, s.72.

³³ Güven Avcı, “Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe”, içinde *Biyografiya 4- Kemal Tahir*, ed. Ayşegül Yaraman (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004), s.121.

³⁴ Seçkin Sevim, “Kemal Tahir ve Türk Solu”, içinde *Biyografiya 4- Kemal Tahir*, ed. Ayşegül Yaraman (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004), s.59.

³⁵ Kemal Tahir, *Kurt Kanunu* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2013), s.227-228.

eleştirilerden birini görmek mümkündür. Batılılardan daha laik olunamayacağını açık olduğu halde, Batıda Papalığın kaldırılması akıllardan geçmemesine rağmen bizde Halifeliğin ilgası akıl alır gibi değildir Tahir'e göre. Tarihte kurulan müesseselerin kendiliğinden olmadıkça ortadan kaldırılmasının düşmanların işini kolaylaştırmak anlamına geleceğini savunmaktadır.³⁶ Türkiye hiçbir zaman Batının bir sömürgesi olmamıştır. Ancak Tanzimat'tan başlayan bir süreçle etkileri değişmekle birlikte sürekli Batılı devletlerin müdahalesini yaşamıştır. Bu müdahalelerin yanında ulus devlet döneminde uygulanan radikal Batılılaşma adımları düşmanların da işlerini kolaylaştırmıştır. Kemalizm'in 1923'ten başlayarak 1962'ye kadar Türkiye'de, Jön Türklerde başlayan burjuva yetiştirme çabasının devamı olarak kapitalizmin kökleşmesi uğraşında olduğunu ifade etmektedir.³⁷ *Kurt Kanunu* romanında 1923 ile başlayan sürecin tamamlanışını şu şekilde ifade etmektedir:

"1925 yılının 13 Şubatında doğuda Şeyh Sait ayaklanması patladı. Bundan 12 gün sonra Başvekil Fethi Bey ana muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ne Şükrü Kaya Bey'i yollayarak partiyi kapatmalarını, yoksa kan döküleceğini bildirdiyse de, 6 gün sonra yerini İsmet Paşa'ya bırakarak çekilmek zorunda kaldı. Hemen 'Takriri Sükûn' adlı bir kanun çıkarılıp gazetelerin kapatılmasına girişildi. Biri başkaldırma muntkasında olmak üzere iki İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin İstanbul şubeleri basıldı. Şeyh Sait isyanı 62 gün sürerek 15 Nisan 1925'te bastırılmıştı. Bundan bir buçuk ay sonra, muhalif partinin basılan şubelerinin kapatılmasına Ankara İstiklâl Mahkemesi karar verdi, bu karar Vekiller Heyetince onaydandı. Büyük gazetelerin başyazarları bu arada Elaziz'deki İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmiş, gazeteleri geçici olarak kapatılmıştı, ötekiler bu vartayı bu kadarla atlattılar ama Hüseyin Cahit beş yıl sürgün cezasına çarptırılıp Çorum'a gönderildi. Daha sonra, iktidar gazetelerinin 'Büyük İnkılâplar' adını taktıkları değişmeler sökün etti. Kastamonu'ya giden Gazi Paşa 'Buna şapka derler' giyerek kafasına hasır şapkayı geçirdi. Yedi gün sonra 'Memurlar şapka giyecek' emri çıktı. Bir ay sonra İstanbul'un ikinci seçmenleri, o zamana kadar Vatan kurtaran aslan olarak tanıtılan Kâzım Karabekir, Rafet Paşalarla eski başbakanlardan Hamidiye komutanı Rauf ve eski bakanlardan Adnan Beylerin mebusluktan azledilmelerini isteyen bir bildiri yayınladılar. Tam bir ay sonra, Kasım 1925'te tekkelerle zaviyelerin kapatılması kararı çıktı. Aynı yılın Noel yortusuna rastlayan 26 Aralıkta eski tarih yerine İsa'nın doğumuyla başlayan yeni tarih kabul edildi. Bundan sonra kısa aralıklarla İsviçre Medenî Kanunu, İtalyan Ceza Kanunu yürürlüğe girdi. Böylece 1826 yılında yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla gerçekten başlamış olan Batılılaşma gidişi olağan sonucuna ulaşmış oldu."³⁸

Kemal Tahir ikinci Batılılaşma olarak sınıflandırdığı döneme yönelik eleştirilerine bunun müsebbipleri olarak gördüğü Türk solunu da dahil etmektedir. Ona göre Türk solunun tarihi ikinci Batılılaşmayı başarısızlığa sürükleyen illeti taşımaktadır. Tahir'e göre bu illet tarihsel şartları bizden farklı olan toplumlardan kalıplar halinde müesseseleri alma kolaylığından kaynaklanmaktadır. "Söz gelimi, 'biçimde milli, özde sosyalist' diye bir kalıp vardır. Bu söz olduğu gibi alındığı takdirde sosyalizm milli olamaz anlamı çıkar. Türk solu tarihinde, sosyalizmi maalesef böyle anlayarak kullanmak istemiş, yerli olmanın verdiği güçten bütün tarihi boyunca yoksun kalmıştır."³⁹ Türk soluna yönelik eleştirel tutumla beraber Türk toplum yapısının özgünlüğünü vurgulayarak Batı'dan ayrıldığını vurgulayan Tahir, Batı kaynaklı düşüncelerin sorunlarımızı çözmede işlevsiz kalacağını düşünmektedir. Buna bağlı olarak da Marksizm'den etkilenmiş olsa da bu düşüncenin toplumların yapılarına ve kültürlerine göre değişiklik gösterebileceğinin altını çizmiştir. Kemal Tahir bu tutumuyla "Marksizm'i eleştiriye açık hale getiren kişi"⁴⁰ olarak da görülmektedir. Bu anlamda ideolojik kalıplara sıkışıp kalmayan Tahir'e özgü yönlerden biri de, Türkiye'deki diğer Marksist yazarların aksine Türk soluna karşı takındığı nesnel ve eleştirel tutumdur.

³⁶ Kemal Tahir, *Notlar 12: Çöküntü* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992), s.272.

³⁷ Tahir, s.74.

³⁸ Tahir, *Kurt Kanunu*, s.76-77.

³⁹ Hulusi Dosdoğru, *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir* (İstanbul: Tel Yayınları, 1974), s.17-18.

⁴⁰ Sevim, "Kemal Tahir ve Türk Solu", s.83.

Evrensel Sosyalizme Karşı Yerli Bir Sosyalist Tavır: İstikamet Bu Topraklar

Kemal Tahir'in Türk soluna yönelik eleştirileri 1950'lerin başı gibi erken tarihlerde yazılarında yer almaya başlamıştır. Özellikle resmi ideoloji ve tarih anlayışından farklı bir çizgide kaleme aldığı çalışmaları klasik anlamdaki sosyalist düşünceden de farklılıklar göstermektedir. "Kendi adıyla yayımlanan ilk romanlarında (*Esir Şehrin İnsanları, Köyün Kamburu ve Yedi Çınar Yaylası ve Rahmet Yolları Kesti*) devletin Batıcılışma siyasi seçimine bağlı olarak Tanzimat'tan Cumhuriyet'e düzendeği değişiklikleri ele alırken, bu değişikliklerin ortaya çıkardığı toplumsal çürüme ve bozulmaya, mülkiyet ilişkilerine dikkat çeker. Bu değişme içinde toprak ağalığı ile eşkıyalık arasındaki kurduğu bağlantıyla, Yaşar Kemal'in *İnce Mehmet* romanıyla yaygınlık kazanan, eşkıyayı düzene/ devlete başkaldırının bir sembolü hâline getiren sosyalizm anlayışıyla da ters düşer."⁴¹ Sevim ise 1971 yılında yayımlanan *Yol Ayrımı* romanıyla birlikte Kemal Tahir'in Türk soluyla 'yol ayrımı'nı keskinleştirdiğini belirtmektedir. Tahir'in bu romanda tarihsel ve kültürel mirasın reddedilmesine yönelik eleştiri ve karşıt tutum, solcu aydınlar arasında "anamlı bir sessizlik" ile karşılanmıştır. Sevim, Kemal Tahir'in bu romanla birlikte artık düşüncelerini açık seçik ortaya döktüğünü ifade etmektedir.⁴² Kemal Tahir'in yayınlanan son romanı olan bu eserde, Tahir'in sol düşünceyle yollarının ayrıştığı açıkça görülmektedir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş süreci ve sonrasında yaşananları konu edinen bu romanda Tahir, yakın tarihi ele alırken kurucu kadronun tarihsel kültürel birikimden tamamen yüz çevrilmesini şiddetli bir şekilde eleştirmektedir.

Kemal Tahir'in özellikle ikinci Batılılaşmanın müsebbibi olarak gördüğü Kemalizm'e ve onu bir 'kült' ve 'sivil din'⁴³ haline getiren Türk soluna Batılılaşma düşüncesi etrafında yönelttiği eleştirilerin yanında bu hareketi politik hayatımızın dönüm noktası sayması da oldukça şaşırtıcıdır. Kurucu elitin ve Türk solunun giderek kutsal ve dokunulmaz bir dogma haline getirdiği Kemalizm'i eleştirirken şunları ifade etmektedir: "Hiçbir paşa, ne yapmış olursa olsun, bu halka, Allah olacak, Allah tanıtılacak güçte sayılamaz. Ancak ödevini yapmıştır. Buna karşılık biz ona ne kadar şan ve şeref vermişsek o kadar da eleştirmek hakkı kazanmışızdır. Şan ve şeref verirken miskalle tartmamışsak, eleştirirken de, miskalle tartmak zorunda değiliz. Hele kalemimizi, herhangi bir hesapla, ürkerek kullanacak değiliz. (Eğer bir dönemde kalemler, dilediklerini -haklı haksız yazamamışlarsa- bunun suçu kalemlere değil, o dönemin despotlarına düşer.) Anadolu halkları, en küçük kişisiyle, en büyük paşaların kaynağı olduğu için, bütün, gelmiş, gelecek paşalardan üstündür. Bunu herkesten önce paşalar böyle kabul etmek zorundadırlar."⁴⁴ Kemal Tahir'in Mustafa Kemal'in kültürünün *la yüs'el/ sorgulanamaz* ilan edildiği yıllarda bu cüretkâr çıkışı onun Mustafa Kemal kültüne yönelik görüşlerini açıkça yansıtmaktadır. Ancak kendisi dogmatik düşüncelere karşı olmakla birlikte Mustafa Kemal'in ölümü üzerine üzüntüsünü de eşine yazdığı mektuplarda bildirmiştir. Ayrıca tüm bu eleştirilerinin yanında Türk solundan ümidini de kesmediğini yazılarında belirtmektedir. Dosdoğru'nun aktardığı üzere Tahir'e göre ortanın solu eğer Anadolu insanını gerçek anlamda ilgilendirecek yerli dünya görüşünü oluşturabilirse kısa zamanda "ilkın ayırıcı gibi görünen bu hareket giderek, bütün işe yarar güçleri toparlayacak ve ekonomik, sosyal, politik bir akım haline gelecektir."⁴⁵ Bu hareketin başarıya ulaşması halinde bundan sadece Türkiye'nin değil şartları benzeyen başka ülkelerin de

⁴¹ Ertan Eğribel, "Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi: Sosyalizm, Batıcılışma ve Doğu Sorunu", içinde *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, ed. Kurtuluş Kayalı (İstanbul: İthaki Yayınları, 2010), 61-84, s.75.

⁴² Sevim, "Kemal Tahir ve Türk Solu".

⁴³ Kemalizm'in siyasi bir kült ve sivil bir din haline gelme sürecinin ayrıntılı bir analizi için bkz: Onur Atalay (2018), "Türk'e Tapmak; Seküler Din ve İki Savaş Arasında Kemalizm", İstanbul: İletişim Yayınları.

⁴⁴ Tahir, *Notlar 1: Sanat - Edebiyat*, s.66-67.

⁴⁵ Dosdoğru, *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*, s.17.

yararlanabileceğini belirterek kurtarıcı bir misyon yükleyen Tahir'in buradaki çizgisi yeriliktir. Bizde sosyalizmin de Batılılaşma kapsamında olduğu gibi alındığını belirterek ve eleştirerek kendi gerçeklerimize uygun bir sosyalist anlayışı savunmaktadır. 1920'lerden bu yana 50 yıllık bir sosyalizm tarihine sahip olduğunu belirten Tahir'in "Türkiye gerçeklerine yönelik iki tane makale bulmanın imkânı yoktur" eleştirisi onun yerlilik çizgisini göstermektedir. Ona göre "Türkiye'yi unuttuk, her şeyle uğraştık... Hala da dergilerimize bakın, asıl okunacak, okunmaya değer, akli erer yazılar ve çoğunluk yazıları, Küba'da Şöyle olmuş da, bilmem Guevara böyle yapmış da, öteki bilmem ne etmiş de, Cezayir'de bilmem ne olmuş, falan filan yazılıdır. Çünkü daha çok onlarla ilgileniyoruz."⁴⁶ Tahir, Batı öykünmeciliğinden kendi gerçeklerine vakit ayıramayan sosyalist anlayışın tam karşısında yer alarak yerelden evrensel bakmayı tercih etmektedir. Bu bakış açısıyla yereli yok sayan evrensel hakikat iddialarını da eleştirmektedir.

Tahir'e göre Batı-merkezli evrenselci söylemler farklılıkları tamamen yok saymaktadır. "Dünyada dinlerle beraber hiçbir görüş, sistem, teori, pratik yoktur ki memleketeye göre değişmesin, her memleketin şartlarına uygulanmak için üstünde çalışılmasın!"⁴⁷ Bu düşüncesine paralel olarak, Batı merkezli evrensel sosyalizm iddiasını da eleştirmektedir. Ona göre dünya genelinde tek bir sosyalizm yoktur. "Dünyada bir tek sosyalizm var, o da bilimsel sosyalizm diyorlar. Hala da bu lakırdıyı söyleyen var. (...)Yani 1860'da Marks'ın yazdığı sözleri, aynen burada kullanacağız diyor. Yani hiç onun üzerinden geçmeden, ondan yeni bir keyfiyet çıkarmadan. Kendi gerçeklerimizle onu karşılaştırıp, ondan bir fikir, bir aydınlık almaya, gerekli ayırmaya lüzum görmeksizin, hazır diyor. Onun için, Sartre söylemiş diye böyle koştuk biz, bilmem Althusser söylemiş diye koştuk, Garaudy söylemiş diye koştuk. Müslümanlıkla sosyalizmin karşılaştırılmasını, herif kitabını yazdı da saçma sapan bir kitap, Garaudy, ondan öğrendik. Biz, Müslümanlık da bizim günümüzdeki mesele biliyorsunuz. İçinde yaşadığımız mesele, bizzat evrimimizdeki mesele. Binaenaleyh, vakta ki, Batıda hazır kalıp olmadığı anlaşıldı, o zaman tabii, çil yavrusu gibi dağıldı hazırkalıp adamlar. Kimi askerlerin kayışına yapıştı, kimi bilmem nereden, dışardan el peyda etmeye uğraştı. Tabii o zaman herkes, kendi akli sıra, kendi yoluna gitti."⁴⁸ Kemal Tahir'in sosyalizmi de aşma çabası onun şu cümlesinde açığa çıkmaktadır: "sosyalizmi dogma, tabu saymamak, onu gerçeklerin dışında düşünmemekle kabildir."⁴⁹

Klasik sosyalist dogmaların dışına çıkarak yereli önceleyen bir tutumla düşüncelerini oluşturan Kemal Tahir'in evrenselci sosyalizm anlayışına karşı çıkması onun "Marksizm'i eleştiriye açık hale getiren kişi"⁵⁰ olmasını da sağlamıştır. Ancak aynı zamanda Marksizm'in "modern toplumla, büyük sanayi ve sanayi proleteryasıyla birlikte ortaya çıktığını" ve "Modern dünyayı bütün çelişmeleriyle ifade eden en son, en gerçek bilimsel dünya görüşü"⁵¹ olduğunu belirtmektedir. Tahir'i klasik sosyalist düşünürlerden ayıran, onun Marksizm'e ve sosyalizme Türkiye'nin toplumsal yapısının göz önünde bulundurularak yaklaşması ve bu düşüncelere yerel renklerin katılması isteğidir. Bir anlamda yerel bir hareket noktasından sosyalizme ve Marksizm'e eleştirel bir perspektiften yaklaşmıştır.

Tahir'i klasik sosyalistlerden ayıran bir diğer fark da onun sosyalizmin Batı merkezli yorumlarına karşı çıkmasıdır. "Bunca yıl batılı olmaya çabaladık, sonunda bizi batılılar, geri kalmış toplum, üçüncü dünya diye, baldırı çıplak Afrika barbarları arasına katmaya kalktılar. Ordularla yapamadıklarını, Amerikan sadakası boş laflarla yapmaya yeltendiler. Az kaldı ki,

⁴⁶ Dosdoğru, s.29-40.

⁴⁷ Kemal Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992), s.158.

⁴⁸ Dosdoğru, *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*, s.30.

⁴⁹ Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.30.

⁵⁰ Sevim, "Kemal Tahir ve Türk Solu".

⁵¹ Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.35.

tatlı su sosyalistlerinin yordakçılığı ile buna inanalım.”⁵² Osmanlı Devleti’nin kültürel özgüllüğünün yanında ekonomik özgüllüğünü açığa çıkarmak için zemin arayan Kemal Tahir, Asya Tipi Üretim Tarzı ve Marksist literatüre eğilmiştir. Tahir, ATÜT teorisinin Doğuya yönelik tanımlamalarını -durağan, sınıfsız- kabul etmeyerek kendi düşünceleri ekseninde yeniden şekillendirmiştir.

ATÜT, Kemal Tahir’in Doğu-Batı arasındaki farklılıkları açıklamak için kullandığı önemli bir kavramsal dayanak olmuştur. Ancak klasik Marksist teorisinin Batı toplum yapısını ve gelişim çizgisini açıklamada başarılı olduğu kadar Doğu toplumlarını anlama ve açıklamada başarılı olmadığı kanaatindedir: “Marx’ın prekapitalist toplumlara bakarken, Cermanik toplumla Rusya’daki esaret sistemi ve Hindistan’daki Kast’lar sistemi, kölelik üstünde durup Osmanlıların toprak düzenine hiç bakmaması dikkate alınmalıdır.”⁵³ Marx’ın Doğu’da sınıfsal çatışmanın olmaması nedeniyle açıkladığı durgunluk meselesine karşı Kemal Tahir Doğu-Batı çatışmasını ortaya koymaktadır:

“Batı-doğu çatışması insanlık tarihinin en karanlık dönemlerine kadar geri gitmektedir. Bu çatışma, batı toplumlarıyla doğu toplumlarının temel özelliklerinden gelmektedir. Toplumların temel dayanaklarını meydana getiren mülkiyet anlayışının benzemezliğinden ileri gelen bu özellikler, batıda kişisel mülkiyet temeline karşılık doğudaki toplumsal mülkiyet çelişmesidir. Aslında ekonomik temellerdeki benzemezliğe dayanan bu çelişmeye batılılar, 1000 yıllarından bu yana, sırasıyla Salip-Hilal, uygarlık-barbarlık adları vermeye çabalamışlarsa da, bu adlar, asıl gerçeği gözlerden saklamak için uydurulmuş aldatmaca perdeleridir. İnsanın insanı namussuzca sömürme düzenine dayanan sistemleriyle, (kölelik-efendilik-yarı kölelik-senyörlük-gündelikçi işçi köleliği ile sermayedarlık) kendi aralarında boğuşan, durmadan birbirlerini yiyen batılılar, doğudaki çok daha insancıl sisteme, gerçek barbarlar olduklarından önce akıl erdirememişler, erdirmek çizgisine vardıkları zaman da, alçaklıktan ibaret olan sömürü sistemlerini yürütebilmek için akıl erdiremiyor görünmeyi çıkarlarına uygun bulmuşlardır.”⁵⁴

Türkiye’de ATÜT tartışmalarının başlamasında önemli bir yeri olan Kemal Tahir, bir süre sonra bu kavramsallaştırmanın Türk toplumsal gerçeğini kavramada ve onun zenginliklerini aktarmada yetersiz kaldığını görerek toplumsal gerçekliği anlamada düşüncelerini daha da derinleştirmeye gitmiştir. Klasik sosyalistlerin aksine ATÜT’ü kendi gerçeklerimizi anlama adına aşmaya çalışmıştır. Deniz Asya’ya göre Kemal Tahir klasik ATÜT savunucularından bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Bu yaklaşıma göre Kemal Tahir dışındakiler ATÜT’ü tanımlanmış bir kavram şeklinde Türk toplumuna uyarlamaktadırlar. Yani onlara göre teorisinin eleştirilecek bir tarafı bulunmamaktadır. Bu teori çerçevesinde devleti de bir baskı aracı olarak görmeye meyillidirler. Yeni kurulan ulus devletle birlikte “devletin de bonopartist devletle özdeş olduğu inancı ile işlevinin burjuvazinin iktidarının ön şartlarını yaratmak olduğunu belirtmişlerdir. Burjuvazinin iktidarının 1950’den itibaren gerçekleştiği ise temel savları olmuştur.”⁵⁵ Kemal Tahir ise klasik savunucuların aksine ATÜT’ü eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmakta ve toplumsal gerçekler çerçevesinde aşmaya çalışmaktadır. Ayrıca durağanlığı ve Osmanlı’da devletin baskı aracı olmaktan ziyade ihya edici bir nitelik arz ettiğini düşünmektedir. Yani Kemal Tahir düşünceleri itibarıyla klasik Marksist teoriye de bağlı kalmayarak genel kabulün dışına çıkmaktadır. Kendisinin özgünlüğü de bu noktada açığa çıkmaktadır. Anakronik bir yaklaşımın dışında Tahir, tahakküm kurucu Batı-merkezci düşünceleri görerek eleştirilerini oluşturmuştur. ATÜT’e de kendi toplumsal gerçeklerimiz nazarından bakabilmenin altını çizerek “Batılı madrabazlar, bunlar isterse Marksist etiketi altında bulunsunlar ancak avanakça yutturmacalarının bizim tarafımızdan yutulmadığına

⁵² Tahir, *Notlar 11: Batılaştırma*, s.115.

⁵³ Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.169.

⁵⁴ Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.409.

⁵⁵ Deniz Asya, “Kemal Tahir Düşüncesi”, *Folklor/Edebiyat* 1, sayı 3 (1995), s.119-120.

kesinlikle inandıktan sonra gerçek bilim ölçülerinde çalışmaya razı gelirler ve ancak bu çizgide insanlığa faydalı olabilirler” düşüncesini savunmaktadır.⁵⁶

Doğunun özgüllüğünü vurgulama düşüncesi roman karakterlerine de yansımaktadır. Anadolu’yu Batı’dan sınıf, burjuvazi, feodalite gibi kavramlar üzerinden ayıran Tahir niçin bizde Batılılaşmanın çarpık ilerlediğine dair düşüncelerini *Yorgun Savaşçı* adlı romanında Dr. Münir aracılığıyla şunları aktarır:

“Bu özellikteki topraklarda, batıda olduğu gibi, özel mülkiyet yerleşip gelişemez, zenginlikler sayılı ellerde toplanamaz. Sizde 'batı anlamında feodalite'nin bulunmaması bundandır. Çünkü ne kadar güçlü olursa olsun, hiçbir feodal, böyle topraklarda serflerini doyurup kendisini zengin edecek tarımı, yalnız kendi gücüyle sürdüremez! Türkçesi, toprakları tarımda tutmak için gerekli bayındırlık işlerini sizde ancak devlet yapabilir. İşte bu sebepten, sizin topraklar haklı olarak devletin mülkiyetindedir. Gene bu sebepten batıda devlet, sırasında bir sınıfın öteki sınıfı ezmek için kullandığı araç haline geldiği halde, sizin devlet, ana ödeviyle toplumu ihya edicidir. Yani, batıda devletin olmadığı zamanlar, toplumlar var olmuşlardır, ama doğuda devletsiz toplum görülmemiştir.”⁵⁷

Kemal Tahir’in yazılarının ve romanlarının birçoğunda yansımaları bulan sosyalizm, Marksizm, ATÜT gibi konular üzerinden vurguladığı Doğunun özgül ve otantik yapısı ve Batı merkezli evrenselci düşünce eleştirisi kendisini genel anlamda Türk solundan ve sosyalistlerden ayırmaktadır. Onun özellikle Batılı kriterler ekseninde gelişme gösteren oryantalist değerlendirmeler karşısında konum alarak Doğu’yu kendi özgüllüğü çerçevesinde değerlendirme gerekliliğini savunması, ileriki tarihlerde yerlilik ve Batı dışı-modernlik tartışmaları için de zemin hazırladığı söylenebilir. ‘Gelişmiş-geri kalmış, feodal-yarı-feodal’ gibi dikatomik sınıflandırmaların sömürü düzenine temel sağladığını düşünmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki özellikle yaptığı Doğu-Batı ayrımı ve bu kapsamdaki genelleştirici değerlendirmeleri de eleştirdiği dikatomik ayrımları bazı açılardan onun da aşamadığını göstermektedir. Özellikle tarihsel misyon yüklediği ve bunun gerçekleşmesi halinde kurtarıcı bir rol biçtiği Türkiye tanımlaması Tahir’in genelleştirici tarzını yansıtmaktadır. Tüm bunlara rağmen Tahir, kendi döneminin kutsal kültürünün karşısında yer alarak özgün düşünceler üretebilmiş ve bunun sonucunda yaşadığı dönemde entelektüel yalnızlığa razı olmuştur. Ancak özellikle son yıllarda kendisine karşı artan bir ilgi oluşmuştur. Tahir’in romanları ve düşünce yazılarının derinliğinin ve özgünlüğünün günümüzde daha iyi anlaşılmasını bir açıdan edebiyatla olan ilişkisinin yanında tarih ve özellikle sosyolojiyle olan ilişkisi sağlamıştır. Tahir’den etkilenen ve onun düşüncelerinin yaygınlaşmasında rol sahibi olan başta Baykan Sezer olmak üzere birçok sosyolog onun özgün düşünce sisteminin geliştirilerek aktarılmasına özen göstermişlerdir. Tahir’in bütün yazılarında her şeyden önce tarihsel ve toplumsal gerçekliğimize yönelik sunduğu metot ve sistem onun sosyolojiyle olan bağına güçlendirmektedir.

Kemal Tahir’in Tarihsel-Toplumsal Gerçeklik ve Sosyolojiyle Olan İlişkisi

Kemal Tahir’in ve eserlerinin ayırıcı vasıflarının başında toplumumuzun ve tarihimizin tikelliğine yaptığı vurgu gelmektedir. Tahir, Batının hakikat ve evrensellik iddialarının nesnellikten ziyade toplumları nesneleştirdiğini belirterek erken dönemde modernite ve temel argümanlarını eleştiriye açmıştır. Hüküm’ün belirttiği gibi, nesnellik, benzerleştirme, evrenselleştirme gibi modern bilimin temel argümanları herhangi bir kuramın yerli ve özgün olabilme şansını ortadan kaldırmaktadır. O tüm kuramsal ve edebi çalışmalarını özdeki benzersizliği anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu nedenle onu edebiyat sosyolojisine metot sunabilecek bir teorisyen olarak algılamak da mümkündür.⁵⁸ Tahir sadece edebiyat sosyolojisine sunduğu özgün bir metot teklifiyle değil ayrıca Doğu toplumlarının

⁵⁶ Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.154.

⁵⁷ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2013), s.165.

⁵⁸ Hüküm, *Şair - Sosyolog Kemal Tahir: Sosyolojik Bir Bakışla Kemal Tahir Romanları*, s.22.

özgünlüğünü ve tikelliğini oluşturan sosyolojik ve tarihsel öğeleri romanlarında ve yazılarında vurgulamasıyla sosyal bilimlerde kendisinden sonra sıkça tartışılacak olan “yerlilik” konusunda öncü bir sosyal teorisyen olarak da görülebilir.

Tahir, yazdığı romanlar ve düşünce yazılarıyla hem kendi dönemi hem de geçmişle ilgili çeşitli siyasi, sosyal ve kültürel yapıya dair önemli bilgiler sunmaktadır. Romanları ve *Notlar’ı* zengin ve ayrıntılı içeriği ve kurgusuyla içinden çıktığı yapıya ayna tutan Tahir’in sunmuş olduğu veriler, sosyal dünyamıza dair gerçekçi bir bakış açısının zenginliğini göstermektedir. Onun temel kaynağını oluşturan sosyal olgu ve olaylar özellikle tarih ve sosyolojiyle olan ilişkisini eserlerinde somut hale getirmektedir. Alver, edebiyatı insanın bir anlamda yeryüzündeki yürüyüşünün bir tanığı olarak tanımlamaktadır.⁵⁹ Tahir’in eserleri de bu anlamda karakterleri ve sunduğu tarihsel bağlarıyla toplumsal çizgimizin bir tanığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca “gücünü bir gerçekliği yansıtarak alan romanların”⁶⁰ bilgilendirici yönü tüm açıklığıyla Tahir’in romanlarında karşımıza çıkmaktadır. “Romanlarında Türk insanını, Türk insanının dramını ele almıştır. (...) Türk insanını romanlarında ele alırken Türk insanının tarih birikimini, Türk insanının günümüz toplumlar arası ilişkilerde söyleyeceği sözünü, oynayacağı rolü gün ışığına çıkarmıştır.”⁶¹ Örneğin Tahir’in *Köyün Kamburu* romanı içerisinde geçen şu ifadeler dönemin gerçekliğine dair derin izler taşımaktadır: “Hepsi de sakat, sıska, hasta, yaşlı, çarpık çurpuk, yamrı yumru seferberlik artıkları... Yüzleri sürekli aklıktan, daha doğrusu yüzyıllardır sadece ekin yemekten kansız... Çoğunun dişleri otuz yaşında dökülmeye başlamış...”⁶² Romanı bir terkîp ve inşa hadisesi olarak tarif eden Tahir’e göre romanda “bir hayat parçası muhtelif hatlar halinde mazisi, hali ve istikbaliyle realist bir zaviyeden tesbit edilmiş olarak yaşar.”⁶³

İçinde yaşadığımız dönem Kemal Tahir’i ve onun sosyolojiyle olan ilişkisini daha önemli bir konuma taşımaktadır. Özellikle 80’li yıllardan sonra başlayan yerli sosyoloji arayışları Tahir’in özgün ve güncel konumunu bizlere göstermektedir. Eğribel’in de belirttiği gibi Tahir, sosyolojiye bu anlamda yabancı bir isim değildir. Kendisinin daha çok edebiyatçı ve romancı kimliğiyle tanınmasına rağmen, roman anlayışı bakımından çeşitli toplum bilimleri ile içli dışlı olmuştur.⁶⁴ Zaten Tahir’in kendisi de romancıyı “şair ve sosyolog” sözcükleri ile tanımlamaktadır. Yine Haldun Taner’in, Kemal Tahir’in romanları için ifade ettiği şu cümleler onun sosyolojiyle olan bağının en net ifadelerinden biridir: “Alın bir romanını, kaldırın ışığa doğru, ön plandaki somut kişilerin, olayların arkasında toplumumuzun ekonomik, sosyal ve psikişik röntgenini görürsünüz.”⁶⁵ Bu ifadelerin çeşitli izlerini Tahir’in çalışmalarında bulmak mümkündür. Türk toplum tarihiyle ilgili görüşleri de en az romanları kadar ilgi görmüştür. Tahir’in geniş ilgi alanına tarih başta olmak üzere, siyaset bilimi, ekonomi, hukuk, Türkoloji ve en önemlisi sosyoloji dahil olmuştur. Örneğin Kaçmazoğlu’na göre onun tarihçiliği, Batılı tarihçilerin Osmanlı ile ilgili tezlerini gerçekçi bulmayan bir sezginin ürünü olarak oluşmuştur.⁶⁶ Tahir’in romanlarında ve *Notlar’ında* peşine düştüğü sorular Kaçmazoğlu’nun

⁵⁹ Alver, *Edebiyat Sosyolojisi*, s.7.

⁶⁰ Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II*, s.15.

⁶¹ Baykan Sezer, “Kemal Tahir Üzerine”, içinde *Kemal Tahir’in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı – Kitap 10*, ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003), 21–26, s.23.

⁶² Kemal Tahir, *Köyün Kamburu*, 4. baskı (İstanbul: Adam Yayıncılık, 2002), s.177.

⁶³ Kemal Tahir, *Notlar 8 / Roman Notları-2: Batı Çıkmazı* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991), s.127.

⁶⁴ Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, “Kemal Tahir’in Ölümünün 30. Yıldönümü Anısına” Kitabı Üzerine”, içinde *Kemal Tahir’in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı – Kitap 10*, ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003).

⁶⁵ Hüküm, *Şair - Sosyolog Kemal Tahir: Sosyolojik Bir Bakışla Kemal Tahir Romanları*, s.24–25.

⁶⁶ H. Bayram Kaçmazoğlu, “Kemal Tahir ve Osmanlı”, içinde *Kemal Tahir’in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı – Kitap 10*, ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003), 96–102, ss.96.

iddiasını doğrular niteliktedir. Tahir, Batılı paradigmanın dışında bir tarih anlayışının imkânını zorlamıştır. Bu anlamda dünyanın değişen koşullarına uyum sağlayarak yüzyıllarca varlığını sürdürmüş bir devletin bunu sağlamanın temel saikleri nelerdir? Osmanlı ile ilgili yaygın kanaatlerin ve tezlerin gerçeklik payı nedir? Osmanlı toplum yapısını açıklamada Batı dışı özgün açıklama biçimleri geliştirilebilir mi? ATÜT'ün Osmanlı tarihi açısından geçerliliği var mıdır? gibi sorularla ithal ikameci kalıplara karşı bir direnç göstermiş ve özgün bir tarihsel ve sosyolojik anlayışın peşinde olmuştur. Tahir her şeyden önce Osmanlı tarihi ile ilgili verileri kullanarak romanlarını sağlam ve gerçekçi bir tarihi zemin üzerinden kurgulamıştır. Romanlarında göze çarpan en bariz özellik Doğu-Batı karşılaştırmasından hareketle Osmanlı'nın üretim ve mülkiyet ilişkileri üzerinden oluşturduğu özgünlük vurgusudur. Ancak bu vurgusu tarihsel gerçeklikler üzerinden bir meşruluk zeminindedir. O, Osmanlı'nın ne olduğundan ziyade ne olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre Osmanlı "göçebe, köleci, feodal, merkantilist, burjuva ve proleter" ilişkilerin egemen olduğu bir toplum değildir.⁶⁷ Tahir'in "Osmanlı'nın ne olmadığını" peşine düşmesi, yaygın olan Batılı kalıp düşüncelere gösterdiği dirençten ve özgünlük vurgusundan kaynaklanmaktadır. Ona göre Osmanlı toplum yapısı, üretim-mülkiyet ilişkileri ve tarihsel serencamı Batılı evrim şemalarına uygun düşmemektedir. Osmanlı özgün tarihsel ve sosyo-ekonomik süreçler sonucu meydana gelmiş ve yine özgün süreçler neticesinde sona ermiş bir devlet ve toplumdur. Osmanlı'ya olan bu ilgisi Sezer'e göre bir özlemin ürünü olmaktan ziyade sorunlarımızı anlamamız ve çıkar yolu bulmamızda Osmanlı'nın bir çıkış noktası olabileceği düşüncesidir.⁶⁸ Tahir'in kendi tarihimize olan ilgisi ve özü arama çabasının bir sonucu olarak eleştirilerinde Türk aydınının ilgisizliği göze çarpmaktadır. Türk aydınlarının Türkiye dışındaki ülkeleri, örneğin Afrika ve Sovyetleri çok iyi bildikleri ve o ülkelerin sorunlarıyla uğraştıkları ve fakat Türkiye'den haberdar olmadıklarını sıkça dile getirmektedir. Ona göre Türkiye'nin siyasal sosyal sorunlarının üstü böylelikle örtülmektedir. 1960'lı yıllarda çıkan dergilerin Türk dergileri olmaktan ziyade yabancı dergiler olduğunu, örneğin bu dergilerde Afrika üzerine metinler olsa da Türkiye üzerine yapılan inceleme sayısının yetersiz olduğunu belirtmektedir.⁶⁹ Kemal Tahir bu eksikliğin giderilmesinde ve çözümler üretilebilmesinde yeterli derecede bilgiye sahip olmadığını belirtmektedir. Tam da bu noktada Osmanlı, Tahir için bir çıkış ve çözüm noktasını oluşturmaktadır. Özgün olanın ve özün ancak kendi tarihsel süreç ve birikimimizde yakalanabileceğini vurgulayan Tahir, bu arayışının etkisiyle konulara eleştirel bakmış ve bir direnç göstererek tahlil etmiştir. Sezer'e göre Tahir'in eserleri, üzerinde çalışıldığı takdirde geniş kapsamlı açıklamalara kapı aralayacak bir zenginliğe sahiptir. Sezer bir anlamda bu zenginliğin Türk toplumunun bir zenginliği olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Tahir "XX. Yüzyılda Batı ideolojisinin bütün elinde tuttuğu olanaklara karşın hazır açıklama ve aldatmacaları önünde Anadolu Türk insanının oyuna gelmeyişinin, olaylar karşısında kendi sözüne sahip çıkmak isteyişinin onurlu bir örneğini oluşturmaktadır. Başka deyişle Kemal Tahir tüm toplumumuzun malıdır. Kemal Tahir'in çalışmaları ve bu ara notları da Türk toplumunun zenginliğidir."⁷⁰

Onun özgünlük arayışı sadece tarihsel süreçle kalmamış aynı zamanda toplumsal çözümlemelerine de yansımıştır. Bu anlamda sosyoloji başat ilgi alanlarından birini oluşturmuştur. Sosyolojiyle ve diğer dallarla olan ilişkisinin en somut göstergelerinden biri çeşitli bilim dallarında kendisiyle ilgili akademik çalışmaların gerçekleştirilmesidir. Edebiyat

⁶⁷ Kaçmazoğlu, s.97-98.

⁶⁸ Sezer, "Kemal Tahir Üzerine", 2003, s.22.

⁶⁹ Kurtuluş Kayalı, "Kemal Tahir'in Entelektüel Kimliği", içinde *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı - Kitap 10*, ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003), 32-40, s.35-38.

⁷⁰ Baykan Sezer, "Kemal Tahir, Türk Sosyolojisi ve Doğu-Batı Çatışması", *Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi* 2, sayı 25 (1992): 12-14, s.12.

alanının yanında sosyoloji alanında Tahir üzerine yapılan çalışmalar onun ilgi alanının genişliğinin bir yansımasıdır. Eğribel ve Özcan'ın da belirttiği üzere Kemal Tahir'in özellikle İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümü hocaları başta olmak üzere çeşitli sosyologlar üzerinde etkisi olmuştur. Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol ile başlayan ve Ümit Meriç ve Mahmut Arslan ile devam eden bu etki geniş bir kitleyi kapsamaktadır. Etkisinin en somut ve büyük yansıması ise Baykan Sezer üzerine olmuştur. Hatta "Kemal Tahir'in günümüzdeki izleyicileri bir yerde Baykan Sezer üzerinden Kemal Tahir'le buluşmuşlardır."⁷¹ Kızılçelik ise özelden sosyolojide Kemal Tahir'e olan ilginin Baykan Sezer'den kaynaklandığının altını çizmektedir. Ona göre Sezer, Kemal Tahir düşün sistemini Türk sosyologlarına tanıtan isimdir.⁷² Sezer'in düşüncelerinin oluşmasında Kemal Tahir'in rolü oldukça fazladır. Kendisi de buna sıkça vurgu yapmıştır. Tahir'le olan düşünsel ilişkisini şu şekilde ifade etmektedir: "Görüşlerimin yönlenmesini ve biçim kazanmasını Kemal Tahir'e borçluyum. Çoğu şeyi Kemal Tahir'den öğrendim. Çalışmalarım da bulunacak yanlış ve eksikler yalnızca benim Kemal Tahir'in iyi bir öğrencisi olmadığımı gösterir."⁷³ Kayalı'ya göre de Sezer aslında Kemal Tahir'in Osmanlı toplum yapısı ve Türk sosyal gerçekliğiyle ilgili görüşlerini sosyolojik kavramlarla yeniden düşünülmesi ve bir ölçüde geliştirerek ifade edilmesini sağlamıştır.⁷⁴

Önceleri Kemal Tahir'e yönelik sosyoloji ve tarih biliminden uzak olduğuna yönelik eleştiriler ve genel bir kanaat yaygınlaşmıştır. Daha çok tarih bilmediğine yönelik vurgular yapılmıştır. Kayalı, Tahir'in döneminin temel yönelimi düşünüldüğünde bu durumun anlaşılacağını belirtir. Kemal Tahir'in *Notlar*'ının yayınlanması onun tarih ve sosyolojiye ne kadar hakim olduğunu, ileri düzeyde sosyolojik tahliller yaptığını ve Osmanlı tarihçilerinin metinlerine üst düzeyde hakim olduğunu ve eleştirel yaklaştığını göstermiştir. Kayalı, Kemal Tahir'i tarif ederken onun Dostoyevski çağında bir dahi romancı ve Marx ayarında bir düşünce adamı olduğunu ifade etmektedir. Bülent Ecevit de bir zamanlar *Devlet Ana* hakkında "edebiyat tarihimizin de tarih edebiyatımızın da en önemli eseri" tabirini kullanmıştır.⁷⁵ Tahir, özellikle tarih ve toplum başta olmak üzere çeşitli konularda hazır kalıpların, ithal açıklamaların, sorunları anlamamızda bizi yanlışla sürükleyeceğini ısrarla vurgulamıştı. Onun en belirgin özelliği de bu noktada hazır modelleri kopyalamayla çağdaş ilişkileri edinmenin mümkün olmadığını ısrarla belirtmesidir.⁷⁶ "1960'larda başlayan ve Doğu ülkelerinin kendi özelliklerini arama çabasını denetim altına alma girişimi olarak Batı'da ortaya atılan yeni kuramlar ve modeller karşısında Doğu'nun Batı'ya karşı kendi cephesinden cevabı Kemal Tahir ve Baykan Sezer'den gelmiştir."⁷⁷

Tahir, tarihe oldukça büyük önem verirken disiplinlerarası bir bakış açısıyla önemli imkanlar vadeden tarih ve sosyoloji arasındaki ilişkinin de farkındadır. Bu farkındalığını onun şu cümlelerinde görebiliriz: "Bir toplumun içinde debelendiği zorlukların nedenleri tarihin derinliklerinde bulunduğu gibi, kurtuluşunun yolları da tarihin derinliklerinden gelir."⁷⁸

⁷¹ Eğribel ve Özcan, "Kemal Tahir'in Ölümünün 30. Yıldönümü Anısına" Kitabı Üzerine".

⁷² Sezgin Kızılçelik, "Kemal Tahir'in Türk Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi", içinde *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı - Kitap 10*, ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (İstanbul: Kızılçelik Yayınları, 2003), 103-25, s.103.

⁷³ Kızılçelik.

⁷⁴ Kurtuluş Kayalı, "Türk Sosyolojisinin 1980'lerde Yeniden Biçimlenişi", içinde *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c:15* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 1290-1300, ss.1298.

⁷⁵ Kayalı, "Kemal Tahir'in Entelektüel Kimliği".

⁷⁶ Sezer, "Kemal Tahir Üzerine", 2003, s.21; Baykan Sezer, "Kemal Tahir Üzerine", *Ülke Dergisi* 27 (1997): 39-41.

⁷⁷ Ertan Eğribel, "Sosyolojide Öncü Ülke Türkiye ya da Baykan Sezer Düşüncesi Üzerine", içinde *Sosyoloji Yıllığı Kitap 9: XX. Yüzyıl Türkiye Sosyolojisi 3*, ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (İstanbul: Öncü Basım Yayınları, 2002), 29-40, s.33.

⁷⁸ Tahir, *Notlar 11: Batılaşma*, s.13.

Tarihle olan ilgisi ve verdiği önem Kemal Tahir'in sosyolojik yönünü doğrudan açığa çıkarmaktadır. Tarihi verilerin sunacağı gerçeklikler üzerinden edinilecek bilgilerin geleceğe dair önemli uyarılarla dolu olduğunu düşünen Tahir'in vurgusu, bir takım sosyal yasaların keşfedilebileceğine dair inancını göstermektedir. Tarihte yaşanan hadiselerin ve sonuçlarının bu yasaları keşfetmemizde nasıl bir işlev göreceğinden şu şekilde bahseder: "Birinci Beyazid'in Çubuk Ovası'nda kime niçin yenildiğini, Fatih'in hangi amaç için zehirlendiğini, Süleyman'a neden Kanuni denildiği, İmparatorluğu kurtarmak için tutulan Tanzimat'ın (Batılılaşma yolu) bu imparatorluğu batırdığı halde, bugün tarih kitaplarında neden hala (Hayriye) -yani hayırlı- diye geçirildiğini, Çerkes Hasan'ın kim olduğunu, eline tabancayı kimin tutuşturup Hüseyin Avni Paşa'yı kimin niçin öldürttüğünü, Abdülhamit'e Kızıl lakabının kimlerce uygun görüldüğünü bilmeden bugün dünyada olup bitenleri, Kore, Vietnam Savaşları'nı, Küba olayını, Çin, Arnavutluk çekişmelerini, Stalin suçlamalarını anlamak mümkün değildir. Hele Türkiye'de olup bitenleri anlamak hiç mümkün değildir."⁷⁹ *Notlar*'ının genel yapısına yansıyan bu yaklaşım Tahir'in sosyal olayları tahlil etmede tarihi nasıl konumlandığını göstermektedir. Tahir, tarihsel verileri bir özgünlük ve özü bulma arayışı içinde değerlendirerek toplumumuzun tikelliği üzerinde ısrarla durmuştur.⁸⁰ Aslında Kemal Tahir'in tam da bu nedenden ötürü geri planda kaldığını ifade etmektedir. Tahir üzerine sosyolojik metinlerin sayısının azlığının temel sebeplerinden biri, onun düşünce sisteminin "Batılılaşma" siyasetinin övgüsünü yapan sosyoloji çizgimize ters düşmesi, Tahir'e yönelik tahlillerin eksik kalmasına neden olmuştur. Ancak Kemal Tahir'in kafasını kurcalayan ve mesele edindiği temel konular tamamıyla sosyolojiktir.⁸¹ Tahir'in romanları ve düşünce yazıları bu anlamda tarihsel sosyolojik öğelerle ve tahlillerle dolu olmasına karşılık hakkında yapılan değerlendirmelerin ideolojik baskınlığı, düşünce sisteminin uzun bir süre tam anlamıyla açığa çıkmasının önüne geçmiştir. Bu kutupsal değerlendirmelerde Tahir'in ana akım düşünce kalıplarına yönelik eleştirilerinin payı büyüktür.

Eleştirinin Eleştirisi: Kemal Tahir'i İdeoloji Dışında Değerlendirmek

Kemal Tahir'in kendisini yalnızlığa sürükleyecek şekilde döneminin dogmalarını eleştiriye açması onu değerli kılan özelliklerinden başında gelmektedir. Ancak Berna Moran'a göre Batılılaşmaya keskin eleştiriler yönelten düşünceleri Kemal Tahir'i neredeyse Batı ve Cumhuriyet düşmanı düzeyine getirmiştir.⁸² Bu anlamda Kemal Tahir'e yönelik tutum da genelde iki ayrı kutupta toplanmıştır. Kemal Tahir'in düşüncelerini meşrulaştırmaya ya da tamamen yermeye yönelik bu kutuplaşma onun düşünsel serüvenini görmeye de engel olabilmektedir. Unutmamak gerekir ki objektif anlamda yapılacak bir değerlendirme onun düşüncelerinin zengin yönlerini açığa çıkaracaktır. Tahir'in kendine özgü ve alışılmış kalıpların dışındaki düşünceleri onu edebiyatımızda ve düşünce dünyamızda müstesna bir yere koymaktadır. Kemal Tahir, düşüncesinin genel panoraması bu anlamda değişiklikler gösterebilmektedir. Zaten kendisiyle de özdeşleşen "gene yanıldık arkadaş" cümlesine uygun olarak dönemselsel olarak fikrîsel değişiklikler yaşadığını *Notlar*'ında belirtmektedir. Örneğin önceki yazılarını kendi şerhiyle düzelterek şunu ifade eder: "Osmanlılar talancıdır dedik. Yanlış."⁸³ Çünkü Osmanlı'yı talancı olarak görmek Doğulu devlet özelliklerini görmezden gelmek demektir. Ayrıca 650 yıl yaşayan bir imparatorluğun bunu talanla sağlaması nasıl mümkün olur diye de kendisini sorguya çeker ve kendisini yanılmanın Engels olduğunu

⁷⁹ Tahir, s.137-138.

⁸⁰ Sezgin Kızılcılık, *Özgn ve Yetkin Bir Sosyal Bir Teorisyen Olarak Kemal Tahir* (İstanbul: Anı Yayıncılık, 2012), s.2.

⁸¹ Kızılcılık, s.19.

⁸² Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II*, ss.131.

⁸³ Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.228.

belirterek şunu söyler: “Buradaki yanlış, Osmanlı-Doğulu Devleti, batının sınıf devletiyle karıştırmaktan, batılı ölçülerle eleştirmeye kalkmaktan çıkmıştır.”⁸⁴

Kemal Tahir’in Osmanlı ile ilgili görüşleri ve Doğulu özgüllük vurgusu ona yöneltilen eleştirilerin başında gelmektedir. Hatta Kemal Tahir’i “İslamsız Osmanlı cephesinde” olmakla niteleyenler de mevcuttur.⁸⁵ Ona göre feodaliteyle birlikte Batı yeni sınıfın doğuşunu hazırlamıştır. Sonrasında Reform, Rönesans ve Sanayi İnkılabı aşamalarından geçerek gelişimini sürdürmüştür. Bu gelişimle birlikte sömürüyü de bütün dünyada hızla yaymıştır. Sonuç olarak kendi düzenine karşı çıkanlar barbar ve evrensel mutluluğun önünde engeller olarak görülerek geri olarak nitelendirilmiştir. Batının Doğu ile tüm karşılaşmaları da sömürü temelli olduğu için her zaman savaşla neticelenmiştir. Tüm bu tarihsel gerçekler karşısında Batıdan medet ummanın da hainlik veya alıklık olduğunu belirten Tahir⁸⁶ modernleşme/Batılılaşma süreçleri için eleştirilerini oldukça sert bir üslupla kaleme almıştır. Ayrıca klasik sosyalizme de yerel bir muhteva katma girişimi abartı olarak değerlendirilmiştir. Ancak tüm eleştirilere rağmen Kemal Tahir, varışın değil çıkışın Marks olması gerektiğini şöyle ifade eder: “Marks’a dönüyoruz. Biz Marks’tan memlekete dönmeliyiz.”⁸⁷ Türk sosyalistlerinin neredeyse hepsinin Marks’tan Türk toplumuna yöneldiğini belirten Kayalı’ya göre Kemal Tahir ise Türk toplumundan hareketle Marks’a ve Marksizm’e ulaşmıştır. Kemal Tahir’in hem aykırı görüşleri hem de özellikle Kemalizm’e yönelik sert eleştirileri karşısında Türk solu diyerek ifade ettiği gruptan sert tepkiler ortaya çıkmıştır.⁸⁸

Kemal Tahir’e yönelik eleştirilerde onun aile, eğitim ve yaşam kontekstiyle ilişkilendirerek düşüncelerini değerlendiren çalışmalar oldukça fazladır. Sina Akşin, Kemal Tahir’in Osmanlı subayı olan babasının, düşüncelerinin oluşumunda etkili olduğunu ifade ederek onu “sol Osmanlılık” çerçevesinde değerlendirmektedir. Akşin’e göre Kemal Tahir düşünceleri ve eleştirileriyle bir gelenek kurmuş ve kendisinden sonra Kemalizm’i eleştiriye tabi tutan hemen herkes “Kemal Tahir’in etkisinde” ve “onun uzantısında”dır.⁸⁹ Kemal Tahir’in romanlarını değerlendirmeye tabi tutan Taner Timur⁹⁰ genel anlamda olumsuz bir portre çizer. Tahir’in romanlarında birbiriyle çelişkili ifadelerin olduğunu belirterek, bu olumsuzluğun sebebinin haksız yere mahkûm edilmesine bağlar. Nazım Hikmet ile hapisane yıllarını ise Tahir için olumlu bir zaman dilimi olarak görmektedir. Kemal Tahir’e yönelik eleştirilerin en kapsamlılarından biri Murat Belge’nin yorumudur:

“Kemal Tahir, herkesin olumlu karşılayabileceği bir noktadan işe başlamıştı: Türkiye tarihinin özgüllüğünü görmüş, bunun kökenlerini araştırıyordu. Gerçekten de Türkiye tarihi, Batı Avrupa toplumlarının tarihini açıklamak için kurulmuş kavramlara kolay kolay uymaz. Ancak bu özgüllük araştırması, bir özgüllük gösterisine dönüştü Kemal Tahir’de (“spesifik”/“orijinal” farkı). Neredeyse, doğru bir tesbit yapmaktan çok aykırı ve çarpıcı tesbit yapmaya çalışırcasına, işe başlarken seçtiği teorinin temel öncüllerini de sonunda bir kenara itti. Türkiye toplumunun özgüllüğünün araştırılması, “Türk devletinin” yüceltilmesine yol açtı. Oysa bir Asya üretim tarzı modelinin, Kemal Tahir’in vardığı “kerim devlet” sonucunu işaret eden hiçbir özelliği yoktur. Üstelik, bu “kerim devlet”; ideolojisi, zamanla, “bize özgü” diye tanımlanan her şeyin şovenizminin yapılmasıyla sonuçlandı. Burada Kemal Tahir’in bir yapının nesnel analizinde, bir ahlak ideolojisine kaydığını

⁸⁴ Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.312.

⁸⁵ Yüksel Yıldırım, “Kemal Tahir ve Osmanlılık”, içinde *Kemal Tahir 100 Yaşında*, ed. Ertan Eğribel (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010), 252–62.

⁸⁶ Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.303.

⁸⁷ Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.384.

⁸⁸ Kayalı, s.325-335.

⁸⁹ Sina Akşin, “Düşünce Tarihi (1945 Sonrası)”, içinde *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995*, ed. Sina Akşin (İstanbul: Cem Yayınevi, 2000), 267–73, s.270-273.

⁹⁰ Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik*.

görüyoruz. Bu noktaya gelinceye kadar başvurduğu, olduğunu iddia ettiği nesnel belirleyicilerin gerçekten var olduğunu varsaysak bile, bundan çıkacak sonuç “bizim insanlarımızın” iyiliği ve “başka insanların” kötülüğü olmamalıydı. Çünkü sorun bu şekilde tepetaklak edilince, kaçınılmaz bir şekilde ulusallık eksenine kaydırılıyor ve bir şeyin bizim açımızdan “ulusal” olması baştaçı edilmesine gerekçe yapılabiliyordu.”⁹¹

Murat Belge'nin yorumu onun merkezi milliyetçiliğine odaklanmaktadır. Kemal Tahir'in özellikle 'kerim devlet' misyonu, milli seciyeyi ifade eden etnik imalar da barındırmaktadır. Dosdoğru'nun Tahir'den aktardığı şu cümlede milli seciyeyi tarifleyen imayı göstermektedir: “Anadolu insanı devlet kurucusu, savunucusu, yaşatıcısıdır. (...) Milli deha gibi bir şey.”⁹² Ayrıca Tahir'in iddialı cümleleri sıkça tartışılmıştır. Örneğin “Osmanlı toplumunun sadece var olması, karşı durması, saldırması söz konusu bile olmadan sadece var olması bile, batılı soygununa karşı direniştir. Bu direniş salt Osmanlı toplumunun değil, bir bakıma bütün soyulan Doğunun direnişidir”⁹³ cümlesi Osmanlı'nın son dönemleri düşünüldüğünde hem bir genellemeyi hem de bir gerçekliği içermektedir. Bu örnekte olduğu gibi Tahir'in öznel ifadeleri zaman zaman farklı açılardan farklı yorumlamalara yol açabilmiştir. Yine *Notlar*'ında Osmanlılara yönelik olumsuz özellikler yüklediği cümleleri de mevcuttur. “(..) Hiçbir şeyin gerçeğini merak etmez. Yasalarını öğrenmeye girişmez”⁹⁴ gibi olumsuz özellikler roman kahramanlarında da görülmektedir ve onun bu şekilde genelleştirici özellikler atfetmesi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ancak bu durum yazılarının bütününe hakim değildir. Doğu-Batı karşılarındaki eleştirileri bugün artık oldukça kabul gören bir noktadadır. Kemal Tahir'e göre Doğu-Batı ayrımı tamamen siyasete hizmet edecek bir tarzda kurgulanmıştır. Ona göre coğrafi tanımlamanın ötesinde kurgulanan bu kavramları kendi de fikirleri ekseninde yeniden tanımlamaktadır. Ona göre Doğu-Batı tanımlaması genel anlamda iki kavram üzerinden gerçekleşmektedir: Adalet ve sömürü. Bu anlamda Batı zulüm ve sömürünün yoğunlaştığı bir kapsamda iken Doğu gerçek insanlığı ve adaleti temsil etmektedir. Tahir'in genel düşüncesini yansıtan bu durum bazı noktalarda yazılarına abartı ve genelleştirici şekillerde girebilmiştir. Ancak bu durum onun oldukça erken bir tarihten günümüzde yoğunlaşan eleştirileri gündeme getirmesi gerçeğini unutturmamalıdır. Ona yöneltilen tüm olumsuzluklara yönelik refleksif cevaplar vermek yerine kendisinin de yaptığı gibi eleştirel yaklaşmak düşüncelerinin 'cevherine' de yakınlaşmayı sağlayacaktır.

Kemal Tahir'e yönelik olumlu düşüncelerin sergilendiği çalışmalarda, Tahir'in Kemalist ideolojinin karşısında olmadığını kanıtlamaya yönelik refleksif bir çaba vardır. Belirtmek gerekir ki Kemal Tahir özgün düşünceleri çerçevesinde Kemalizm'i ciddi bir eleştiriye tabi tutmaktadır. Ancak bu onu Kemalizm düşmanı yapmaz. Ancak Kemal Tahir Kemalizmin adeta bir sivil dine dönüştürülerek eleştiri dışı bir kutsal bir kült haline getirilmesine de elbette karşıdır ve bu anlamda Kemalist ideolojinin dışında yer almaktadır. Kendini yakın hissettiği Marksizm ve sosyalizme yönelttiği eleştiriler düşünüldüğünde Tahir'in tüm ideolojileri ve fikirleri körü körüne savunmadığı sonucu ortaya çıkar. Selim İleri'nin kendisine yönelttiği *Kurt Kanunu* ve *Yorgun Savaşçı* gibi romanların Atatürk'e karşı romanlar olduğu iddiasına karşın Tahir'in cevabı şu olur: “Benim karşı olduğum, karşı çıktığım birtakım insanların ne olduğunu bilmedikleri halde 'Kemalizm' dedikleri şeydir işin daha da şaşılacak yönü, bu 'Kemalizm' sözünü en sık kullananların, bir düşünce sistemi olarak ortaya atanların dünyadaki bütün 'izmlere' karşı olduklarını aralıksız tekrarlamalarıdır.”⁹⁵ Kemal Tahir'in eleştirileri sıra dışı ve 'yalnız bir sosyalist' olarak kalmasına neden olmuştur.

⁹¹ Murat Belge, *Edebiyat Yazıları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994), s.176-177.

⁹² Dosdoğru, *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*, s.18.

⁹³ Tahir, *Notlar 11: Batılaşıma*, s.169.

⁹⁴ Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.27.

⁹⁵ Selim İleri, “Kemal Tahir'le Konuşma”, *Yeni Dergi* 105 (1973): 19-25, ss.21.

1959 yılında Kemal Tahir, Orhan Kemal, Fakir Baykurt, Mahmut Makal ve Talip Apaydın'ın katıldığı bir açık oturum düzenlenir. Bu oturum bir yıl sonra Turhan Tükel tarafından “Beş Romancı Köy Romanı Üzerinde Tartışıyor” başlığıyla kitap haline getirilir. Aslında köy romanını tartışmak üzere düzenlenen bu açık oturumun en bariz görüntüsü Kemal Tahir'in yalnızlığı olmuştur. Diğer dört katılımcının karşısında Kemal Tahir, düşüncelerini ifade ettikçe entelektüel yalnızlığı da daha bariz olarak açığa çıkmıştır. Kayalı onu diğer düşünce adamlarından ayıran bir özelliğini de şu şekilde ifade eder: “Gündelik siyaset Kemal Tahir için basit bir teferruattır. Diğer entelektüellerle arasındaki fark tam da bu noktada odaklaşmaktadır.”⁹⁶ Cemil Meriç onun için *Bu Ülke* kitabında şunu söyler: “Kemal'in romanları, hiçbir kilisenin sözcülüğünü yapmaz, herhangi bir tarikatın değil, hakikatin emrindedirler.”⁹⁷ Tahir'in özgünlüğünü ve bağımsız kafa yapısını vurgulayan Meriç'e göre o hakikatlerin peşinde koşmaktadır. Bu nedenle onu siyasi doktrinlere hapsedmek de yanlış olacaktır. Hüküm'ün de belirttiği gibi “Kemal Tahir'in hayatı boyunca devam eden, her dönüşümden sonra ‘Yine yanıldık!’ diyebilme cesareti, Türk aydınının ülkenin ruhunu ararken sadece iki karşıt uç arasında kalışından ziyade çok uçlu bir gerçekliğin her köşesine nüfuz edebilme istencinin göstergesidir.”⁹⁸ O geleneksel ideolojik kontekstlerin dışına çıkarak eleştirel bir tutumla düşüncelerini ifade ederek karşılaştığı sorunlara çözüm önerileri sunmaya çalışmıştır. Hulusi Dosdoğru, Kemal Tahir'in amacına yönelik şunları ifade etmektedir:

“Devrim nedir, ne değildir; ilerici kim, gerici kimdir; halk budala mıdır, yönetici ülkücü müdür; bir dönem halkçı açıdan nasıl değerlendirilir, tarih nedir, dersleri nelerdir, Türkiye'nin kültürü nedir, Batı nedir? Batı kültürünün bize etkisi nasıl olmuştur? Bunları araştırır Kemal Tahir. Bilim adamının sustuğu (ya da bilmediği) bir zaman kesitinde, halktan yana olduğunu sananların halka karşı çıktığı bir dönemde yazılmıştır bunlar. Geçmişin bürokratik kalıplarında yoğurulmuş idealist tavrılı aydınları düşünce tembelliğini sarsan, yıkan görüşlerdir.”⁹⁹

Tahir'in eleştirel ve sorgulayıcı düşünme sistemi onu özgün bir konuma taşımıştır. Özgünlüğünü sağlayan başka bir yönü ise hâkim paradigmaların ve hazır kalıpların dışında tarihsel ve toplumsal olanın özüne inme çabasıdır. Bu anlamda Tahir'in çalışmaları bireysel boyutunun yanında tarihsel ve toplumsal boyutlarıyla anlam kazanmaktadır. Genel anlamda Tahir “kendi sanatçı kişiliğinin sorumluluğunu taşıyan büyük bir romancı”¹⁰⁰ olmasının yanında sosyal bilimlerde başta sosyoloji ve tarih olmak üzere birçok alana temas eden düşünce sistemiyle özgün bir konumdadır. Onun düşüncelerinin objektif ve eleştirel bir şekilde gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi günümüze dair birçok soruya cevap olabilecek bir hazırlığı sağlayacaktır.

Sonuç

Kemal Tahir'in eserlerinde görece erken bir tarihte dile getirdiği Batı'nın dışında modernlik tasavvurunu açıklayabilmek için Hüsamettin Arslan'ın satırları iyi bir başlangıç olacaktır. Arslan'a göre Türkiye'de intelijansiya ise kendi Batı tasavvurlarının adeta misyonerliğine soyunarak yerli okuyucuları ‘plep’ olarak görmektedir. Onlara göre entelektüel evrim merdivenini tırmanmak da ancak otantik kültürü terk ederek mümkün olacaktır.¹⁰¹ Tahir'in

⁹⁶ Kurtuluş Kayalı, “Kemal Tahir Gibi Yerli Bir Entellektüeli Doğru Anlamanın Yolu Düşünsel Konumunun Farklılığını Kavramaktan Geçer”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi - Türk Düşünce Serüveni: Araftakiler* 11 (2000), s.51.

⁹⁷ Cemil Meriç, *Bu Ülke* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s.253.

⁹⁸ Hüküm, *Şair - Sosyolog Kemal Tahir: Sosyolojik Bir Bakışla Kemal Tahir Romanları*, s.31.

⁹⁹ Dosdoğru, *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*, s.416.

¹⁰⁰ Sezer, “Kemal Tahir, Türk Sosyolojisi ve Doğu-Batı Çatışması”, s.12.

¹⁰¹ Hüsamettin Arslan, “Sözün Düşüşü”, ed. Hüsamettin Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2015), X-XVI.

yazılarını ve romanlarını yayınladığı 1950-1960'lı yıllarda Türkiye'de sol düşüncenin de görece yaygınlık kazandığı yıllardır. Kayalı'ya göre 1960'lı yılların genel görünümü entelektüel ve akademisyenlerin dar alanlarda uzmanlaşmalarıdır. Bu nedenle düşünce adamları kendi alanları dışındaki alanlarla kısmen ilgilense de toplumsal sorunların anlaşılması ve çözümünü basit, halledilmesi kolay matematiksel işlemlerle olacağı yanlına kapılmışlardır.¹⁰² Kemal Tahir genel görünümün aksine multidisipliner bir yaklaşımla dönemin düşünce adamlarından ayrılmaktadır. Sanatçı kişiliğine de yansıyan bu özelliği *Notlar*'ında aktardığı cümlelerde görmek mümkündür: "15 yıl içinde not alarak Naima'yı üçüncü okuyuşumdur. Gene de Osmanlılığı aydınlatan yeni ipuçları buldum."¹⁰³ Yine tarihin yanında diğer alanlara yönelik ilgisi de oldukça fazladır. Nitekim notlarında Foucault ve Heidegger gibi isimlerden alıntılar da göze çarpmaktadır. Kendi dönemindeki düşünce adamlarını da bazı konu ve isimlerin üzerinde yeterince durmadıkları için eleştirir: "Türkiye aydınlarının -bilhassa halkçı aydınların- roman Fransız gerçekçi-romantiklerini söz gelimi George Sand; sosyolojide Sain Simon, Fourier'i bile anlayamamaları üstünde dikkatle durmak gerekir. Nitekim bunlar, Alman romantik felsefesini de anlamamışlardır."¹⁰⁴

Arslan'ın Türk entelijansiyası ve Kayalı'nın 60'lı yıllar genel görünümü tariflerinin dışında kalan Kemal Tahir, romanlarında ve yazılarında Batı dışında da modernliğin tasavvur edilebileceğini, Doğunun kendi özgünlüğünü göz önünde bulundurarak ve toplumsal gerçeklerinden hareketle çözümün ortaya konabileceğini savunmaktadır. Bu nedenle Tahir, yaşadığı dönemin genel düşünce kalıplarından ayrılarak özgün düşünceler ortaya koyabilmiştir. Ancak Tahir'in ideolojik kalıpları aşarak oluşturduğu düşünceleri aşırı yüceltici yahut eleştirici değerlendirmeler nedeniyle objektif değerlendirmelerden uzak kalabilmiştir. Yazılarına ve romanlarına işlevsel bir rol atfeden Tahir, ne Osmanlıcı, ne sosyalist ne de Cumhuriyet düşmanı olarak nitelendirilemez. Böylesi bir yaklaşım kolaycılığa kaçmak olur. *Yorgun Savaşçı* romanında adeta bu eleştirilere kısmi bir cevap olarak "Siz benim geçmişi aradığımı sanıyorsunuz ama yanılıyorsunuz, ben sizin geleceğinizi aramaktayım, yerin altında..."¹⁰⁵ diyerek yönünü belirtmiştir. Tahir, ideolojik kalıpların dışına çıkarak Türk toplum gerçekliğinin peşine düşmüştür. Genelde şahsi ideolojik tasavvurlar etrafında değerlendirilen olguları ve olayları kendi özgün perspektifinden ve mensubiyet hissettiği ideolojiyi de katarak eleştirel bir tutumla irdeleyen Kemal Tahir, Türk toplum yapısının ve tarihinin incelenmesinde önemli bir yere sahiptir. Ancak özgün yorumlar getirmekle birlikte yorumlarındaki yer yer tartışmalı ifadeler gözden kaçmamalıdır. Onun modernleşme/Batılılaşma konusundaki Doğunun özgüllüğü ve 'Doğulu gerçeklik' vurgusu oldukça erken bir dönemde Batı merkezli tahakküm söylemlerine bir karşı eleştiri kapısı aralamıştır. Ancak Tahir romanları ve yazılarında Batılı genellemelere karşı çıkarken kendisinin zaman zaman genellemelere başvurması gerçeğini göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Çünkü Kemal Tahir'i anlayabilmek, kendisinin de yaptığı gibi objektif bir eleştirel tutuma bağlıdır. Modernleşme süreci krizlerinin izlerinin henüz silinmediği günümüzde Tahir'in düşünceleri, toplumsal gerçeklik açısından birer kaynak niteliği taşımaya devam etmektedir. Onun romanlarını ve yazılarını doğru değerlendirmek de yaşanan krizin çözümleri için iyi izlekler sunacaktır. Ayrıca yaşadığı çağa eleştirel ve gerçekçi bir biçimde tuttuğu ayna toplumsal gerçekliğimizin idraki ve sürekliliğin sağlanabilmesi adına önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Bu gerçekliğin idrakini Tahir'in romanlarından ve yazılarından takip etmek de ancak onun özgün ve yer yer aşırıya

¹⁰² Kayalı, "Kemal Tahir'in Entelektüel Kimliği", 2003, s.32-37.

¹⁰³ Tahir, *Notlar 1: Sanat - Edebiyat*, s.152.

¹⁰⁴ Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.45.

¹⁰⁵ Tahir, *Notlar 11: Batılılaşma*, s.167.

kaçmış olduğu izlenimi uyandıran düşünceleriyle birlikte fikri haritasını ve düşünce sisteminin sacayaklarını çıkarmakla mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Akşin, Sina. "Düşünce Tarihi (1945 Sonrası)". İçinde *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995*, editör Sina Akşin, 267-73. İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.
- Alver, Köksal. *Edebiyat Sosyolojisi*. İstanbul: Hece Yayınları, 2012.
- Arslan, Hüsamettin. "Sözün Düşüşü". editör Hüsamettin Arslan, X-XVI. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2015.
- Asya, Deniz. "Kemal Tahir Düşüncesi". *Folklor/Edebiyat* 1, sayı 3 (1995).
- Atalay, Onur. *Türk'e Tapmak; Seküler Din ve İki Savaş Arasında Kemalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Avcı, Güven. "Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe". İçinde *Biyografiya 4- Kemal Tahir*, editör Ayşegül Yaraman. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004.
- Belge, Murat. *Edebiyat Yazıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994.
- Dellaloğlu, Besim. *Poetik ve Politik - Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Dosdoğru, Hulusi. *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*. İstanbul: Tel Yayınları, 1974.
- Eğribel, Ertan. "Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi: Sosyalizm, Batıcılığa ve Doğu Sorunu". İçinde *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, editör Kurtuluş Kayalı, 61-84. İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.
- Eğribel, Ertan. "Sosyolojide Öncü Ülke Türkiye ya da Baykan Sezer Düşüncesi Üzerine". İçinde *Sosyoloji Yıllığı Kitap 9: XX. Yüzyıl Türkiye Sosyolojisi 3*, editör Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, 29-40. İstanbul: Öncü Basım Yayıncılık, 2002.
- Eğribel, Ertan, ve Ufuk Özcan. "Kemal Tahir'in Ölümünün 30. Yıldönümü Anısına" Kitabı Üzerine". İçinde *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı - Kitap 10*, editör Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Hüküm, Muhammed. *Şair - Sosyolog Kemal Tahir: Sosyolojik Bir Bakışla Kemal Tahir Romanları*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2017.
- İleri, Selim. "Kemal Tahir'le Konuşma". *Yeni Dergi* 105 (1973): 19-25.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram. "Kemal Tahir ve Osmanlı". İçinde *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı - Kitap 10*, editör Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, 96-102. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Kayalı, Kurtuluş. "Kemal Tahir'in, Durumun Farkında Olan ve Olmayan Takipçileri". İçinde *Türkiye'nin Ruhunu Arayan Adam Kemal Tahir*, 322-35. İstanbul: Hece Yayınları, 2012.
- Kayalı, Kurtuluş. "Kemal Tahir'in Entelektüel Kimliği". İçinde *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı - Kitap 10*, editör Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, 32-40.

- İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Kayalı, Kurtuluş. "Kemal Tahir Gibi Yerli Bir Entellektüeli Doğru Anlamanın Yolu Düşünsel Konumunun Farklılığını Kavramaktan Geçer". *Doğu Batı Düşünce Dergisi - Türk Düşünce Serüveni: Araftakiler* 11 (2000).
- Kayalı, Kurtuluş. "Türk Sosyolojisinin 1980'lerde Yeniden Biçimlenişi". İçinde *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c:15, 1290-1300*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Kızılçelik, Sezgin. "Kemal Tahir'in Türk Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi". İçinde *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı - Kitap 10*, editör Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, 103-25. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Kızılçelik, Sezgin. *Özgn ve Sosyal Bir Teorisyen Olarak Kemal Tahir*. İstanbul: Anı Yayıncılık, 2012.
- Mardin, Şerif. "Türkiye'de Modernleşme". İçinde *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, editör Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Meriç, Cemil. *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Şan, Mustafa Kemal. "Kemal Tahir ve Tarihsel Gerçekliğin İnşası". İçinde *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına*, editör Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, 174-92. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Şan, Mustafa Kemal. *Toplumsal Gerçeklik ve Roman*. Ankara: Pruva Yayınları, 2020.
- Sevim, Seçkin. "Kemal Tahir ve Türk Solu". İçinde *Biyografya 4- Kemal Tahir*, editör Ayşegül Yaraman. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004.
- Sezer, Baykan. "Kemal Tahir, Türk Sosyolojisi ve Doğu-Batı Çatışması". *Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi* 2, sayı 25 (1992): 12-14.
- Sezer, Baykan. "Kemal Tahir Üzerine". *Ülke Dergisi* 27 (1997): 39-41.
- Sezer, Baykan. "Kemal Tahir Üzerine". İçinde *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı - Kitap 10*, editör Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, 21-26. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Tahir, Kemal. *Köyün Kamburu*. 4. baskı. İstanbul: Adam Yayıncılık, 2002.
- Tahir, Kemal. *Kurt Kanunu*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2013.
- Tahir, Kemal. *Notlar 1: Sanat - Edebiyat*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2016.
- Tahir, Kemal. *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. *Notlar 11: Batlaşma*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. *Notlar 12: Çöküntü*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. *Notlar 8 / Roman Notları-2: Batı Çıkmazı*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991.
- Tahir, Kemal. *Yorgun Savaşçı*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Timur, Taner. *Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik*. Ankara: İmge Kitabevi

Yayınları, 2019.

Yıldırım, Yüksel. "Kemal Tahir ve Osmanlılık". İçinde *Kemal Tahir 100 Yaşında*, editör Ertan Eğribel, 252–62. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010.